Nr. 83–84.

Prețul 10 Lei.

Biblioteca Semănătorul

Nr. 1. *Al Ciura:* **Fraţii,** schiţe din războiu Lei 5·—
Nr. 2. *Victor Stanciu:* **Cuib de rândunică** şi alte schiţe de popularizare ştiinţifică Lei 5.—
Nr. 3 *I. Agârbiceanu:* **Din viaţa preoţească** schiţe 5·—
Nr. 4. *Dr. Ioan Lupaş:* **Din trecutul ziaristicei româneşti.** Lei 5—
Nr 5. *Dr. Ion Mateiu:* **Probleme şcolare** Lei 5 —
Nr. 6. *A. S. Iorga:* **La chestiunea industriei naţionale** Lei 5·—
Nr. 7. *Ion Clopoţel:* **Însemnări pe răboj** Lei 5·—
Nr. 8. *I. Barac:* **Pitelea Gâscariu** sau Paradigma leneşului, mult curioasă, în stihuri alcătuită L 5 —
Nr. 9—10. *M Gaşpar:* **Blăstăm de mamă** roman L 10·—
Nr. 11. *Victor Stanciu:* **Plantele de leac** Lei 5 —
Nr. 12. *E Isac:* **Ardealule, Ardealule bătrân** L 5·—
Nr. 13. *Grazia Delledda:* **La stână şi Ispita,** schiţe trad. de *C. Muşlea.* Lei 5·—
Nr. 14. *I. Băilă:* **Însurăm pe Victor, Pe povârniş** 5 —
Nr. 15. *Dr. I. Lupaş:* **Luptători pentru lumină** 5 —
Nr. 16. *Dr. Al. Borza:* **Din viaţa plantelor** Lei 5·—
Nr. 17. *Ioan Georgescu:* **Dovezi nouă pentru adevăruri vechi.** Lei 5 —
Nr. 18. *Gavril Todica:* **Zări din univers** Lei 5·—
Nr. 19—19/a. *Dr. Iustin Suciu:* **Patimile şi moartea lui Isus Hristos** Lei 10·—
Nr. 20. *Wildenbruch:* **Lacrimi de copii** Lei 5·—
Nr. 21. *V. Stanciu.* **Poezii pop. din războiu** (epuizat).
Nr. 22—22/d **Colinde, cântece de stea şi cântecele irozilor.** Lei 5·—
Nr. 23—25. *M. Eminescu:* **Poezii.** Lei 20·—
Nr 26 *Al. Ciura:* **„Scrisoare în ceealaltă lume",** schiţe din războiu Lei 5 —
Nr. 27—28/d. *Ion Clopoţel:* **Antologia scriitorilor români dela 1821 încoace.** (G. Lazar, G. Asachi, I. E. Rădulescu, B Paris Mumuleanu, Al. Hrisoverghi, D. Petrino, Al Depărăţeanu, N. Nicoleanu, C. Stamati, V. Cârlova, A. Cantemir, D. Ţichindeal, Alex Donici, G. Alexandrescu, A. Pan, D. Bolintineanu, Al. Sihleanu, G Baritiu, A. Şaguna, Tim. Cipariu). Lei 15.—

BIBLIOTECA SEMĂNĂTORUL.

Moşiile Domnilor şi boierilor din Ţerile române în Ardeal şi Ungaria

de

Ştefan Meteş
Membru corespondent al Academiei Române

EDITURA LIBRĂRIEI DIECEZANE, ARAD 1925.

De acelaş autor.

Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a Românilor din Ardeal şi Ungaria I (Până la 1700) Arad, 1918, pp. XII+414 (operă premiată de Academia Română).

Relaţiile comerciale ale Ţerii-Româneşti cu Ardealul şi Ungaria până în veacul al XVIII-lea Sighişoara, 1921, p 273 (operă premiată de Academia Română)

Viaţa agrară, economică a Românilor din Ardeal şi Ungaria. Documente contemporane. I. (1508—1820), Bucureşti, 1921 pp XV+304.

Activitatea istorică a lui Nicolae Iorga, Bucureşti, 1921, pp XXXII+416

Istoria neamului românesc, I. Sibiiu p 1922 p 168

Tiparul Tipografiei Diecezane ort. rom. Arad.

Prefață

Din mulțimea de știri adunate din diferite publicații de documente, reviste și arhive a resultat studiul de față despre moșiile. Domnilor și boierilor români din Ardeal Stăpânirea aceasta de moșii pe tot întinsul pământului românesc cutropit de dominația ungurească a avut o puternică influență asupra vieții românești din Ardeal. Prezența Domnilor și a boierilor din principatele libere ca proprietari, în mijlocul iobagilor români striviți, a fost de un nesfârșit folos, fructificând nădejdea lor în zile mai bune. Domnii și boierii i-au apărat deatâtea ori de asuprirea străinului fără suflet pentru ai noștri, le-au zidit lăcașuri sfinte înzestrându-le cu odoare și odăjdii, le-au dat carte bisericească pentru

mângâierea sufletului trudit. Când toate aceste binefaceri nu puteau micşora pofta de răzbunare a Ungurului şi Sasului şi nici suferinţa îndelungată a iobagului din neamul nostru, atunci cele două Ţeri române deschideau larg graniţele lor pentru a cuprinde pe fraţii siliţi de mizerii şi asupriri, să emigreze sub oblăduirea Domnilor şi boierilor din Principate cu moşii în Ardeal sau sub a altora tot acolo, care aveau mai multă tragere de inimă pentru munca devotată a ţeranului român. Era o necontenită circulaţie de elemente româneşti agricole între Ardeal şi Ţerile române şi, stăpânirea de sate şi ţinuturi ardelene a Domnilor şi boierilor, a ajutat nespus de mult această mişcare populară spre cel mai trainic câştig naţional. Cine va ceti cu atenţiune paginile ce urmează se va convinge despre aceasta foarte repede.

Cluj, 24 Iunie 1925

Ştefan Meteş

---

1. Introducere.

Până în veacul al XII-lea, şi chiar în al XIII-lea când se consolidează mai temeinic stăpânirea ungurească în Ardeal, noi, toţi Românii de pe amândouă laturi ale Carpaţilor, am trăit împreună, fără nici o graniţă despărţitoare. Amintirea unei vieţuiri împreună a tuturor Românilor din stânga Dunării era atunci atât de vie şi puternică, încât cel dintâiu Voevod român, cu adevărat independent şi cu putere ca un rege Basarab (c. 1320—1352) se intitulează „Domn a toată Ţara Românească", care ţară dela începutul ei a fost menită să cuprindă pe toţi Românii. Basarab Vodă se întări aşa de solid şi repede, încât la 1330 a frânt cu

totul oştirea sumeţului rege al Ungariei Carol Robert. Alexandru Vodă fiul lui Basarab organizează ţara înlăuntru, şi pune baza temeinică tânărului stat român, iar urmaşul său Vlaicu face să-i crească puterea înafară, şi-şi câştigă respectul împreunat cu temere al vecinilor, ceeace îi şi reuşeşte. Visurile împărăteşti ale lui Ludovic cel Mare au fost zădărnicite de acest Voievod valah, pe care, ca să-l liniştească, i-a dat în stăpânire bănatul Severinului şi ducatul Făgăraşului din Ardealul românesc, unde viaţa începea să devină tot mai grea şi îngustă pentru Românii siliţi la iobăgie grea.

Erau acum deosebiri mari între Românii de o parte şi de alta a munţilor Carpaţi. Cei din Ţara-Românească şi Moldova trăiau în vechiul lor regim patriarhal liber, democratic, situaţia lor materială şi sufletească pe zi ce merge creştea, ţara şi Domnul erau văzuţi înafară şi temuţi de vecini, pe când românii din Ungaria se coborau tot mai mult, erau siliţi să se coboare, în

situaţia umilă de iobagi-robi, pierzând orice privilegii în Stat şi cu aceasta orice bogăţie materială, care face totuşi posibilă menţinerea unei vieţi mai suferite, mai bune.

Dar Românii din cele două ţeri libere, pe cari oricum soarta-i favorizează, n'au uitat de fraţii lor, cari au avut mai puţin noroc ca ei. Românii din Principatele române: Domnii, Vlădicii, boierii, etc., prin ajutorul lor devotat material şi moral, au făcut ca neamul nostru din Ardeal şi Ungaria să se păstreze în ciuda tuturor duşmanilor, şi să graviteze spre centru firesc, unde pulzează tot mai tare şi mai conştient vieaţa naţională, pentruca atunci când dreptatea noastră va birui, să putem fi umbriţi toţi românii între graniţele limbii naţionale de acelaş steag tricolor.

Regii Ungariei ca principi ai Ardealului dăruiau moşii întinse în Ardeal şi Ungaria Voievozilor din principatele române cu scop politic, ca aceştia să ajute pe cei dintâi în războaie în contra Turcilor, şi în vreme de

pericol din partea Osmanlăilor, aceşti din urmă să se poată adăposti în Ardeal pe moşiile lor. De această politică ungurească ne vorbeşte şi vestitul episcop din veacul al XVI-lea: Francisc Forgach (în *Rerum Hungaricarum Comentarii*, ed 1788, p. 275) zicând, că regii Ungariei pentru a dispune peste cele două ţeri române „creşteau în curtea lor mai mulţi fii şi rudenii de domni, numiţi Voievozi, dintre aceştia alegeau şi trimiteau pe cei ce aveau să urmeze Voievozilor răposaţi ori dacă le venea la socoteală tot dintre dânşii trimiteau pe cei ce trebuiau să ia scaunul domnesc dela Voievozii care erau încă în viaţă". Din politica aceasta a Ungurilor noi români ardeleni supuşi am tras foarte mari foloase. Ardealul era plin de astfel de pretendenţi domneşti, de boieri şi de domni maziliţi, cari aveau de atâtea ori domenii întinse sau numai sate aici, unde aşteptau cu nerăbdăre ziua ocupării sau reocupării scaunului domnesc. Toţi aceştia trăiau zile, luni, uneori ani întregi în mijlo-

cul Românilor ardeleni, împreună cu toată suita lor de boieri neastâmpăraţi, şi când sosea ziua cea mare şi fericită de a ocupa tronul muntenesc sau moldovenesc, era o adevărată agitaţie de bucurie legată cu mari nădejdi şi între Românii ardeleni din satul, oraşul ori ţinutul unde se adăpostiseră trecător fraţii lor din ţerile române.

Toţi ştiau, că noul Domn român, care a trăit în mijlocul lor nu-i va uita, ci îşi va aminti de zilele triste, de bucurie, de neînfrânată speranţă în Domnie prin bogate daruri, ajutoare, care erau aşa de necesare pentru bieţii iobagi români, trăiţi câtva timp în jurul unui mândru şi viteaz pretendent sau Domn român. Aceasta vieţuire împreună nu se poate spune cât de mult a influinţat şi a întărit sufletul românesc asuprit din Ardeal şi Ungaria.

Voievozii români de câte ori li-se dedea sau ocupau ei ţinuturi ardelene pentru a le stăpâni, totdeauna, cel dintâiu lucru ce-l făceau, era înfiinţarea de biserici

sau mănăstiri, aşezând în fruntea lor un egumen sau Vlădică dependent de Mitropolitul din Târgovişte sau Suceava. Aceasta înseamnă, că ei voiau prin mijlocirea religiei să facă o cucerire politică, voiau să rămână şi urmaşii lor, toţi urmaşii, în stăpânirea moşiilor ardelene câştigate de ei.

2. Domni şi boieri din Ţara-Românească cu moşii în Ardeal în veacul al XIII—XV-lea.

În timpul când cele două Voievodate de pe malurile Oltului erau deosebite, vedem pe Voievodul Litovoiu din dreapta Oltului că primeşte probabil înainte de 1247, dela regele Ungariei Bela al IV-lea, ca feud ţara Haţegului, pentru că a recunoscut suzeranitatea ungurească. Onciul, în *Convorbiri literare*, 1902 p. 721—3). Haţegul a fost în stăpânirea lui Litovoiu până pela 1279—80 când moare în luptă cu regele Ladislau al IV-lea, căruia Voievodul român nu voise

să-i mai plătească contribuţia anuală obişnuită. (*Ibid*; şi cartea mea, *Istoria neamului românesc*, I. Sibiu, 1922 p. *p.* 140—33).

Începând cu secolul al XIV-lea, în care se pune bază puternică Ţerii-Româneşti, Domnii şi boierii munteni ajung să stăpânească mai statornic ţinuturi întinse sau numai simple sate în Ardeal.

Ludovic cel Mare, regele Ungariei, dăruieşte pentru diferite servicii, la 1360, lui Carpet, fiul lui Stanislav, din Ţara Românească moşia Ricaş din Banat (Hurmuzaki, 1^2 p. 61 şi urm.) Probabil acest Stanislav e acel „comes Stanislav" refugiat în Ardeal, căruia Ludovic cel Mare îi dă la 16 Maiu 1366 satele din ţara Bârsei: Satulung, Cernat, Turches şi „Zlanflava", care e situat între râurile Timiş şi Târlungeni (Zimmerman, Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* II. Sibiiu, 1895, pp. 242—3 no. 350.)

Acelaş rege al Ungariei, cu ambiţii împărăteşti zadarnice, îndemnat de motive

politice, dăruieşte înainte de 20 Ianuarie 1368 — probabil încă din 10 Octomvrie 1366 — lui Vlaicu, Voievodul Ţerii Româneşti, „ducatul Făgăraşului" şi apoi şi „banatul Severinului" (Onciul în *Convorbiri literare*, XXXVI. (1902) pp. 733—4). pe care le moşteneşte şi Radu-Vodă I-iu, fratele lui Vlaicu. Banatul Severinului, cuprindea atunci tot judeţul Caraş Severin şi o parte din ţara Haţegului. Mircea cel Bătrân mai adauge la acestea două ţinuturi şi „ducatul Amlaşului" (Amnaş,) care se întinde dela Sibiiu până Miercurea, şi cetatea Branului în 1412, unde puse castelani, cari de aici supravegheau negoţul Saşilor cu Ţara Românească şi luau vamă pentru Domnul muntean. Astfel Mircea cel bătrân ajunge în stăpânirea unui teritoriu foarte întins din sudul Ardealului, precum n'a mai avut nici un înaintaş al său şi nici un urmaş, afară de Mihai Viteazul în Ardeal. De unde această situaţiune excepţională pentru Mircea întru stăpânirea sigură şi îndelungată a unor ţinuturi româneşti

ardelene şi bănăţene? Aş afla explicarea aceasta, care mi se pare a fi, cea mai probabilă şi anume: In tratatul din 1411 Mircea numeşte pe regele polon Vladislav „rudă" a sa. Vladislav avea de soţie pe o fată de-a lui Ludovic cel Mare pe Hedviga, iar sora acesteia Maria era soţia Impăratului Sigismund, regele Ungariei. O rudă de-a Elisabetei, — soţia lui Ludovic şi mamă la Maria şi Hedviga — palatinul Ungariei Ladislau, principe de Oppeln, luase de soţie pe Elisabeta, fata lui Alexandru Vodă al Ţerii Româneşti, care e îngropată în Oradea-Mare.

Un Ioan Românul întâlnim ca copil de casă la curtea Mariei, — soţia lui Sigismund — care ajunge apoi mai mare peste oştirea regelui. Deci familia regală a lui Sigismund era înrudită cu Românii, având la curte şi slujbaşi înalţi Români. Şi, cred că din această familie amestecată cu sânge domnesc din Ţara Românească a fost şi soţia lui Mircea cel Bătrân, de unde amintirea că e „rudă" cu Vladislav regele

Poloniei. In sprijinul acestei aserţiuni vine şi un document al lui Sigismund, din care se vede că soţia lui Mircea, încă înainte de 1400, avea o moşie în dreapta Dunării, în apropierea lacului Balaton; satul Tomai (Tomay). Regele dă ordin, la 3 Iulie acest an, ca soţia lui Mircea să nu mai ia vamă dela locuitorii din Keszthely, cari trec prin satul ei Tomai (*Zalavármegye története*, Oklevéltár, II, (1364—1498), Budapesta, p. 298 no. 117). Evident că soţia lui Mircea e de obârşie din Ungaria, din o familie cu rosturi mari în această ţară, de unde vine şi donaţia moşiei din partea lui Sigismund, stând aproape prin înrudire, de familia domnitoare, căci altcum e sigur că, în acelea vremuri furtunoase şi nespuse de grele, Mircea nu şi-ar fi putut păstra feudele ardelene aşa de mari şi bogate în tot cursul domniei sale şi asigura prietenia de egal a lui Sigismund, până la sfârşitul său din 1418. Imprejurările politice ori cât de critice au fost, ele nu sunt de ajuns pentru a ex-

plica legăturile statornice timp de 24 de ani, fără nici o oscilare periculoasă, ale lui Mircea cel Bătrân cu Sigismund regele Ungariei, decât prin o înrudire familiară, care singură putea ţimenta trăinicia legăturilo timp mai îndelungat între cei doi domni. După moartea lui Mircea, soţia lui Mara (?) petrece mai multe luni în Ungaria, de unde se întoarce în Ţara Românească la 22 Iunie 1418 (St. Nicolaescu, *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea* în *Revista pentru istorie, arhiologie şi filologie*, XVI, Bucureşti, 1922 p. 231 n. 2.)

Mircea a lăsat moştenire moşiile sale ardelene fiului său Mihail, care îndată şi pierde două din ele. La 8 Iunie 1419 regele Sigismund scrie către comitele Secuilor să-i iee din stăpânirea lui Mihail, Domnul actual al Ţerii Româneşti, castelul Branului, fiindcă Românii neîndreptăţesc pe Saşi (*Columna lui Traian*, 1875, no. 3 po. 154—7); banatul Severinului în 1420 era din nou în stăpânire ungurească. De aici înainte domnii următori:

Dan al II-lea, Vlad Dracul, Vladislav al II-lea şi Vlad Ţepeş stăpânesc numai ţinuturile Făgăraşului şi Amlaşului, pe cari, după scoaterea din scaun a lui Ţepeş, nu le mai stăpâneşte, decât un domn din Ţara Românească, deşi vom vedea, le cereau până prin sec. al XVII-lea.

Radu Vodă cel Frumos avea la 1474 în stăpânire satele făgărăşene : Sercaia şi Mica azi dispărută (*Columna lui Traian*, 1874, p. 127; Alex. Lăpedatu, *Radu cel frumos* în revista *Transilvania*, Sibiu, 1902 (XXXIII) pp. 15—31).

Câteva cuvinte asupra faptelor acestor domni pentru Românii ardeleni.

Domnii aceştia înfiinţează în ţinuturile stăpânite de ei foarte multe biserici şi mănăstiri, din acestea din urmă cunoaştem vre-o 20 numai în ţara Făgăraşului. Cea mai veche pare a fi aici cea din satul Scorei, care e dăruită la 27 Decemvrie 1391 de Mircea cel Bătrân egumenului Stanciu şi fratelui său Calin (Hurmuzaki, I. 2 pp.

341—2). Prin sprijinul material al acestui domn s'a ridicat, pe la 1400, mănăstirea Prislop din ţara Haţegului de călugărul Nicodim dela Tismana. Tot din acest timp e şi biserica din Răşinari, din 1383, zidită de Radu Vodă I-iu, cum reiese din actele unui proces purtat de Răşinăreni, între care e şi o diplomă a regelui Matiaş din 22 Mai 1488 (*Biblioteca Academiei Române*, doc. 53—CXXXIII, copie veche), pentru hotarele Răşinariului (vezi N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, I. (= *Studii şi documente, XII.*), Bucureşti 1906 p. XXXIII) Desigur că tot din dărnicia acestor domni s'a ridicat şi biserica din Râşnov la 1384, cum arată pomelnicul şi inscripţia din faţa bisericii (*Revista Tinerimii române*, Bucureşti XV, (1897) no. 3, p. 49).

Inainte de 25 Februarie 1476 Făgăraşul e luat din stăpânirea Saşilor şi a familiei Gereb şi e dat lui Basarab Vodă Laiotă, căci la această dată, el se plânge contra Sibienilor, cari îi supără oamenii săi din Făgăraş

(Hurmuzaki, XV[1], pp. 87—8[1]) După moartea acestuia, la 1480, regele Ungariei Matiaş dăruieşte ţara Făgăraşului unui boier credincios al lui Laiotă lui Udrişte, care o stăpâneşte până la sfârşitul vieţii sale din 1483, când trece din nou în mâinile Saşilor. (I. Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ungaria în secolul al XV şi XVI-lea,* Bucureşti 1902, p. 219; Alex. Lăpedatu, *Vlad Vodă Călugărul,* Bucureşti, 1903 p. 47).

Domnii munteni ca stăpâni de drept ai unui teritoriu ardelean aşa de întins aveau voie să cinstească pe credincioşii lor pentru diferite servicii, în războiu ori alt undeva, cu sate, ceeace şi făceam In urma acestor danii s'a ridicat o clasă de oameni cu proprietate însemnată în ţara Făgăraşului, care a păstrat veacuri de-arândul numirea de boieri, ca şi în Ţara Românească, întîeţi-

1) Basarab cel Tînăr (Ţepeluş) pretinde la 19 Iunie 1478 Amlaşul şi Făgăraşul. Hurmuzaki, XV p. 99.

nând în decursul veacurilor adesea relaţii strânse cu Domnii şi boierii Ţerii Româneşti.

Aşa vedem că Mircea cel Bătrân dăruieşte la 20 Iulie 1400 satul făgărăşan Mândra boierilor Micu şi Stoia (Puşcariu, *Fragmente istorice despre boierii din Ţara Făgăraşului*, Sibiiu, 1907 pp. 43—5 no. XVI) iar în 1417 dă boierilor Ioan Borcea şi Calian satele Braniştea Uraşel, Vadul Şercaiei şi muntele Loneştilor (*Ibid*, pp. 45—7 no. XVII). Vlad Dracul, pe care cronicarul ungur Bonfiniu îl caraterizează aşa de frumos în aceste cuvinte: „Bărbatul cel drept şi neînfrânt, care în orice luptă a fost cel mai tare şi cel mai viteaz povăţuitor, pentrucă cu puţine oşti, dar cu atât mai mare inimă şi înţelepciune, şi cu prea mare virtute a ostaşilor săi, peste nădejdea tuturor, fără de vre-un ajutor străin, îndelung a ţinut războiu cu Turcii, care războiu toţi creştinii, laolaltă luaţi, de abia l-ar fi ţinut", — încă a daruit fraţilor Roman şi Ştefan Stan satul

Voivodeni şi nişte locuri din Sâmbăta de sus (*Ibid.*, pp. 50—3 no. XVII, şi Hurmuzaki, 1[2] p, 572), apoi în 21 Aprilie 1437 satul Voila lui Stan Ciulmoienescul şi celor cinci feciori ai lui (Iorga, *Inscripţii şi scrisori ardelene şi maramureşene*; I, pp 277—8 no. 2), şi în 18 Iulie acest an satul Mărgineni slugilor sale Stan şi Radul (Puşcariu, o c. pp. 53—7 no. XX). Toate satele amintite sunt situate în ţara Făgăraşului. (Vezi alte amănunte şi discuţii despre Făgăraş şi Amlaş Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrân şi posesiunile lui în Convorbiri literare*, XXXV (1901) XXXVII (1903); Bunea *Stăpânii ţării Oltului*, ed. Ac. Rom., Bucureşti, 1910; Minea, *Pierderea Amlaşului şi Făgăraşului în Convorbiri literare*, XLVIII (1914).)

3. Feudele Domnilor din Moldova în Ardeal în veacul al XV—XVI-lea

In timpul când Domnii munteni pierd feudele lor ardelene, în Moldova, se iveşte

un Domn excepţional în toată privinţa: Ştefan cel Mare, care după ce învinsese pe Matiaş, craiul unguresc, la Baia în 1467, primi dela acesta în două cetăţi ardelene, cu mai multe sate în jurul lor: Ciceul în Nord şi Cetatea de Baltă în mijlocul Ardealului. Ştefan cel Mare a luat în stăpânire acestea cetăţi probabil pela 1490, pentru a-şi asigura un adăpost la caz de nevoie în contra invaziei Turcilor în Moldova. După moartea lui Matiaş urmaşul acestuia, regele Vladislav îi recunoaşte stăpânirea cetăţilor numite şi dispune în 18 Apr. 1492 conventului din Kolozsmonostor, să se facă din nou introducerea obişnuită a lui Ştefan cel Mare stăpânul acestor cetăţi. (Veress, *Acta et epistolae Hungariae cum Moldavia et Valachia* (= *Fontes rerum Transylvanicarum, IV*). I, Budapesta, 1914 pp, 43—6 no. 39—40]. Ştefan Báthory, Voevodul Ardealului, făcea o mulţime de mizerii Domnului Moldovei în ce priveşte stăpânirea proprietăţilor sale ardelene. Astfel într'un proces din 1499 Voie-

vodul Ardealului hotărește ca $^2/_3$ să fie ale lui și $^1/_3$ al lui Ioan Ungur din proprietatea de nouă moșii iobăgești locuite din Uriul de sus, de pe domeniul Ciceului, al lui Ștefan cel Mare și al fiului său Bogdan, până când aceștia nu le vor rescumpăra [Kádár, Szolnok Doboka vármegye monografiája, V, Dej 1901 p. 341]. Tot în acest an, exact aceeași judecată o face în ce privește satele Domnului român: Sânmarghita [Ibid; VI p., 367], Ciceu-Cristur, aici avea 21 moșii iobăgești locuite [Ibid, II. p. 410] și Reteagul unde însă iobagii lui Ștefan Vodă se opun cu arma contra introducerii noilor proprietari: Petru Szentgyorgyi și Ungur (Ibid, V. p. 499). In 12 Februarie Ștefan Vodă și fiul său Bogdan cumpără cu 1500 de galbeni dela familia Bánffy satele Văleni, Borcut, Suciul de jos, Mașca, Rohia „Iosyplapos" [Ibid II pp. 241, 521; Veres, o. c. pp. 50—2 no. 43—4], apoi Gârbou [Veress o. c. IV pp. 63—4 no. 52] cu 2000 galbeni, încă din 1495 avea jumătate din Petrihaza dela Petru Domokosffy și copiii lui (*Ibid*, V. p. 453), iar la 1505,

când regele Vladislav vrea să introducă noi proprietari în această avere moldovenească din urmă, Bogdan Vodă al Moldovei protestează (*Ibid*).

Urmaşul lui Ştefan cel Mare la tronul Moldovei Bogdan căută să mărească domeniul Ciceului, cumpărând satele Dămăcuşeni la 1506 dela familia Bánffy şi Toma Farkas (*Ibid*. III p. 353) şi Mica la 1514 (*Ibid*., V, p. 166). Unul dintre nobilii unguri Nicolae Dezsofy se pâreşte cu Domnul Moldovei pentru moşia din satul Sânmărghita, care afirmativ ar fi fost a lui. Voievodul Ardealului, la 1508, decide să fie a lui Dezsófy, dar părcălabul Vasile al lui Bogdan Vodă îl împiedecă cu arma s'o ia în stăpânire. Procesul continuă, fără ca Bogdan Vodă să se prezinte vreodată la desbateri. În 1514 Voievodul Ardealului judecă pe Bogdan la pierderea întregei moşii de aici, rămânând două părţi lui şi o parte lui Dezsófy. La introducere oamenii Voievodului ardelean sunt alungaţi de Pavel, dregătorul din Ciceu-Cristur,

al lui Bogdan. Pentru această volnicie şi nesupunere, la 1519, condamnă pe Ştefan Vodă fiul Domnului răposat Bogdan la pierderea capului şi moşiei numite, dar regele Ludovic al II-lea abroagă această hotărâre, pentrucă Voievodul Moldovei, fiind cu totul neexpert în afacerile de proces ungureşti, a procedat în bună credinţă şi cauza sa şi-o poate apăra uşor (*Ibid*, II p. 393 şi VI, p. 367; Veress, o c., IV pp. 113—24 no. 86—9.

Petru Rareş Domnul Moldovei, mai primeşte pe lângă satele înaintaşilor săi încă două: Ţop dela regele Ferdinand în 15 Ianuarie 1535 (Kádár, o. c. II pp. 514—5) şi la 1546 dela regina Izabela partea din Sânmarghita răscumpărată dela Farkas Bethlen şi Ladislau Dezsofy. (*Ibid.*, VI p. 368). Domnii Moldovei, cu stăpânire în Ardeal, încă obişnuiau să-şi răsplătească credincioşii lor cu diferite danii. Alexandru Vodă Lăpuşneanul dăruieşte o moşie în satul Urişor şi o moară în Rugăşeşti lui Nicolae Herczeg,

pe care i le aproabă apoi, la 1560, şi principele ardelean Ioan Sigismund Zapolya (*Ibid*, IV p. 417; V p. 332).

O conscripţie din timpul lui Alexandru Lăpuşneanu, la 1553, ne arată precis câte sate aparţineau cetăţii Ciceiu, pe care o stăpâneau Domnii Moldovei de mai bine de o jumătate de veac. Numele satelor sunt: Baba, Baţa, Poiana-Blenchii, Bârsău, Ciceiu Giurgeşti, Ciceiu-Haşmaş, Ciceiu-Mihaieşti Ciceiu- Corabie, Dăbăceni, Ambriş, Galgău Ganciu, Gostila, Gighişul de sus, Ileanda mare, Ilişua, Caţcău, Căplani, Căpâlnea, Caşeiu de jos, Răguseşti, Coldan, Chireu, Leleşti, Mica, Mănăştiur, Muncel, Negrileşti Urişor, Uriul de sus, Orman, „Orbo" „Patakfalva", Petrihaza, Peşteş, Refeni, Reteag, Glod, Şomcutul mic, Selişca, Sânmărghita, Suciul de sus şi de jos, Vima-mare, Vaida-Cămăraş, Borcut, Văleni, Poiana-Porcului, Dămăcuşeni, Draghia, Lăpuşul unguresc, „Ioszeplápos", Dobric, Libotin, Masca, Rogoz, Rohia şi „Szaszmező" (dispărut), Hur

muzaki II, pp. 150—55 no 62). Deci un ţinut destul de întins.

Cu prilejul unei anchete, la 1590, Iuon Petric spune, că pe vremea lui Alexandru Lăpuşneanu [1552—61] satul Dolheni, al cărui jude a fost atunci, a aparţinut cetăţii Ciceului [Ibid., IV. p. 112]. E interesant că satele româneşti din domeniul Ciceu erau împărţite în voivodate. Fiecare Voievod avea sub cărmuirea sa mai multe sau mai puţine sate. Cunoaştem şi numele Voievozilor din acest an: Ioan Maxin, Andreica, Gheorghe Vele, Filip Paşca, Marian, Ioan Petrican şi Gheorghe Eleţce cu satele fiecăruia. Toţi aceşti Voievozi erau supuşi, după obiceul unguresc, pârcălabului de Ciceu, reprezentantul oficios al Domnului din Moldova (St. Meteş, *Contribuţii nouă privitoare la Voievozii români din Ardeal şi părţile ungureşti în sec. al XVI—XVIII-lea*, Cluj, 1922 p. 2—3, extras din ziarul „Patria", IV. no. 52—59). Interesul era ca satele să fie bogate în populaţie şi mulţumite, întemeind sate nouă

cu oameni colonizaţi, veniţi din alte părţi unde regimul de iobăgie ungurească era mai insuportabil. Stăpânirea românească ori cum era mai bună şi mai părintească. Ţăranul Costan din satul Baba, cere voe dela Petru Rareş ca în hotarul mare al acestei comune, să întemeieză un sat nou.

Petru Vodă îi şi dă voie şi Costan de fapt şi colonizează câţiva, făcând pentru trebuinţele oamenilor şi o moară în satul cel nou numit Draghia. Sătenii din Baba protestează în contra acestui fapt, pentrucă le micşorează hotarul lor şi aduc la faţa locului pe castelanul şi alţi dregători ai Ciceului să le facă dreptate. Aceştia recunosc dreptatea Băbenilor, dispun ca satul să se desfiinţeze şi aici să nu se mai colonizeze oameni. Fiind însă locul potrivit pentru aşezarea unul sat, Popa Iuon din Guruslău merge şi el în Moldova la Iliaş Vodă fiul lui Petru Rareş tot pentru întemeierea numitului sat. Iliaş îi dă voie părintelui pentru colonizare, trimiţând şi un om al său Ioa-

naşco' ca să măsoare teritoriul, unde are să se facă satul şi apoi acest teritoriu popa Iuon să-l plătească Băbenilor. Popa din anumite cauze dispare şi satul nu se întemeiază până sub Alexandru Lăpuşneanu, care dă voie Voievodului Ioan Maxin din Cătcău să-l înfiinţeze. Pârcălabul Vancea din Ciceu stabileşte teritoriul, şi satul prin Maxin se şi înfiinţează, devenind la 1567, proprietatea acestuia prin darul principelui ardelean. (*Ibid* pp. 17—18.)

Ştefan cel Mare înfiinţează în apropierea Ciceului la Vad o episcopie, care a trăit până în veacut al XVII-lea, având din darul Domnilor români şi moşii însemnate, ca satele: Vad, Soareş, Bogata românească şi ungurească, Lunca şi o moară la Cătcău în frunte cu episcopi veniţi din Moldova, dintre care Anastasie a fost nu numai un păstor sufletesc, — odată la 1536 se intitulează „episcop Vad şi Feleac" (Kádár o. c., V. p. 550) — ci şi un diplomat isteţ şi un viteaz (vezi pe larg studiile mele, *Episcopia*

de Vad în *Revista ortodoxă*, I. Bucureşti, 1912—13 no. 1—8 şi *Istoria bisericii româneşti*, I. Arad, 1918 p. 61 şi urm.)

In cetăţile Ciceu şi Cetatea de Baltă pe zidurile cărora figura stema Moldovei cu bourul, — o astfel de stemă e aşezată în amvonul bisericii reformate din Uriul de sus — ca şi în satele aparţinătoare era o adevărată vieaţa românească a unor Domni din sângele nostru, puternici şi temuţi de vecini, ale căror binefaceri s'au revărsat din belşug şi asupra bieţilor ţărani români ardeleni supuşi ai lor. Bisericile solide şi măreţe clădite de Domnii Moldovei pe acestea moşii ardelene, dovedesc nu numai puterea lor domnească, ci şi trainicia pe care işi închipuiau ei, că o s'o aibă stăpânirea lor peste teritoriile ardelene. Bisericile sunt zidite în acel stil architectonic original moldovenesc, ca şi toate mânăstirele şi bisericile moldovene din acel timp, frumos zugrăvite, şi ne arată cât de strâns legate erau aceste

feude de Moldova din care se considerau o parte integrantă.

Că acesta-i adevărul, iată ce ne spune un călător anonim, care în veacul al XVI-lea, în vremea când Domnii Moldovei au stăpânit ţinuturile ardelene numite, a călătorit prin Moldova: Ţinutul acesta al Moldovei e destul de frumos şi şes şi foarte bogat în văi, oraşe şi sate, dar nu are deloc fortăreaţă, decât una singură Ciceu, încunjurată cu ziduri şi întărită oarecum dela natura de râuri. In aceasta nimic nu-i lipseşte din cele trebuitoare pentru nevoile omului sau pentru plăcere; sunt dealuri cu vii şi fructe şi sămănături şi toate cele pentru traiu; locul e foarte bogat în iazuri, băl ţi şi heleşteie, încât omul nu poate dori nimic mai mult pentru trebuinţa vieţii... Apoi tot în această parte a Moldovei sunt munţi foarte bogaţi în mine de aur şi argint (la Rodna), care lucrate neîncetat aduc din zi în zi un câtşig mai mare..." [I. Bogdan, Arhiva societăţi ştinţifice şi literare, IX, Iaşi, 1898 pp. 117—21].

Dl Iorga, care a văzut şi biserica episcopească dela Vad şi cea din Cetatea de Baltă, ne dă descrierea de mai jos, foarte preţioasă, fiindcă astfel ni-s'a păstrat cel puţin în scris cele mai frumoase monumente istorice ridicate de Domni pioşi pe pământul ardelean în vremuri depărtate. Iată descrierea bisericii din Vad: Tocmai pe vârful unei culmi biserica lui Ştefan cel Mare înalţă ziduri, de o putere neobişnuită într'un cimitir presărat de piatra înegrită a locuinţii de episcop din vremea când era aici, spune o ţărancă „loc de Scaun". Coperemântul e căzut, bolta deasupra naosului s'a prăbuşit şi oamenii au întins deasupra un cer de cărămidă şi un acoperemânt de şindilă. In locul turnului ei au făcut altul de lemn de-asupra unui pridvor grosolan în zidul căruia aflu şi o piatră romană. Dar din biserica veche a rămas tot ce era de căpetenie.

O uşă mare, cu cadrul de arce sfăramate, duce în tinda largă, în înălţimile căr-

cia se mai văd capetele nervurilor sfărmate. Un cadru pătrat cu linii împletecite împodobeşte poarta ce duce în naos. Aici absidele stranelor se rotunzesc după datina răsăriteană, moldovenească. Iar altarul despărţit printr'o catapitează de zid şi clădit pentagonal, are şi osatura lui gotică în bolta de sus. Tinda deschide numai la dreapta o fereastră gotică mare, frumos înflorită; la naos sunt două mai înguste, cu marginile pătrate, una deoparte, două de cealaltă. Iar în altar, pe lângă marea deschizătură cu flori gotice din dreapta mai este în fund, ca la Feleac, şi o ferestruică pe care o strebate o ramură scurtă de piatră săpată. Desigur un măreţ monument al puterii şi culturii noastre pe acest pământ ardelenesc supus jumătate de veac, în vremurile noastre eroice, domnilor Moldovei (Iorga, *Neamul românesc din Ardeal şi Ţara ungurească*, II. Bucureşti, 1906 p. 490—2).

Biserica din satul Mihăieşti, din vecinetatea cetăţii Ciceului, deasemenea a fost

zidită în această vreme de vreun Domn a Moldovei (Iorga, o. c. p. 405).

Cetatea de Baltă era şi un târg destul de însemnat, în centrul Ardealului, pe care-l cercetau adeseori negustorii din Moldova şi Ţara Românească, (vezi cartea mea, *Relaţiile comerciale ale Ţerii Româneşti cu Ardealul*, Sighişoara, 1922 p. 97, 110). Acestei cetăţi aparţineau satele următoare: Dicio-St.-Martin, Cuştelnic, Craifalău, Sălcud, Petrisat şi Zagăr după cum ne arată o scrisoare din 10 April 1540 a lui Ştefan Vodă Lăcustă, care le reclamă dela nobilul ardelean, de sânge valah, Mailat (Veress, *Fontes rerum Transylvanicorum*, IV. p. 301 no. 258). Bogdan Vodă stăpânea la 1504 şi satele Vesăuş şi Boian, pentru care are proeese *(Ibid*, pp. 72 şi urm.; p. 84-5 no. 67). Incă Ştefan cel Mare mai primise ca dar dela regele Vladislav şi dealul cu vii din satul Velţ din apropierea Cetăţii de Baltă (Hurmuzaki, II[3], p. 372 no. 533). Toate aceste sate împreună cu cetatea sunt în ju-

deţul Târnava mică. In Cetatea de Baltă se adăposti un prentedent muntean nenorocit, la 1514, Mircea (Miloş), fiul lui Mihnea cel Rău. Cauza oploşirei lui Mircea aici e faptul, că Bogdan Vodă, stăpânul cetăţii, era cumnat cu Mircea, având de soţie pe soră sa: Ruxandra (Hurmuzaki XV[1], p. 240 no. 437).

Unul dintre Domnii stăpâni ai ceţăţii, probabil Ştefăniţă Vodă, a zidit aici o biserică în stil moldovenesc Dl. Iorga ne-o descrie aşa: „Şi astăzi se vede pe marginea dălmului... clădirea trainică, facută după datina arhitecturii moldoveneşti. Faţada se sprijină pe două contraforturi; pe laturi aleargă altele, în număr de şese, până la altarul pentagonal; între ele se deschid ferești cu înflorite cadre de piatră săpată în stil gotic; o mare uşă gotică, tot astfel împodobită, dă intrarea prin laturea din dreapta. Inăuntru stâlpii despart pronaosul de un larg naos"... Biserica a ajuns în mânile calvinilor, fiind reparată la 1895 — 6, şi cu

ocaziunea aceasta „au eşit la iveală zugrăveli româneşti ale Sfinţilor, un Petru şi Pavel la uşa din stânga, supt data de 1526, un Cristos pe cruce în partea de către turn, — destăinuiri neplăcute pe care amândoi preoţii români le-au văzut, dar pe care Ungurii s'au grăbit să le radă fără întârziere“ (cf. *Neamul românesc din Ardeal*, II pp. 424—5).

După obiceiul moldovenesc, Domnii români aşezau în cetăţile sau oraşele de sub stăpânirea lor ardeleană câte unul sau doi castelani sau pârcălabi, dintre cari, Mateiu al Unguraşului, — căci şi această cetate aparţinea Moldovei cu satele: Cămăraşul deşert, Viaţa, Sâniacob, Chiraleş, Chintelnic, Arcalia, Suareş, Sânmărtin, Sâmbou, Cutea şi Sărăţel, — a atras admiraţiunea Apusenilor prin înaltele lui calităţi sufleteşti. Petru Rareş în numele Moldovei îl trimite, să negocieze, la pacea din Oradea-Mare (6 Sept 1538) cu regele Ferdinand şi Ioan Zapolya. Un reprezentant al Impăratului Carol al V-lea la această pace: arhiepiscopul

Ioan Wese de Lunden (în Flandra), zice despre delegatul Moldovei, fost şi vistiernic al ţării sale: Mateiu este în adevăr foarte modest, foarte bun, pe lângă acestea prudent şi cu destulă pricepere în purtarea afacerilor, încât ca el nu este unul în acest regat al Ungariei". (*Monumenta Hungariae Historica*, Diplomataria, I. Pesta 1357 p. 368). Arhiepiscopul catolic de Lunden găsea astfel de cuvinte de laudă la adresa reprezentantului Moldovei şi pârcălabul Unguraşului, când în Ungaria, chiar atunci trăiau dignitari de mare renume ca Martinuzzi, Verboczy, Verancics şi Nicolae Olah.[1])

---

1)Nicolaie Olah, vestitul arhiepiscop de Gran fost guvernator şi primat al Ungariei (1493—1568), e fiul judelui român Ştefan din Orăştie, venit din Ţara-Românească pela 1480. Nicolae niciodată nu s'a ruşinat de originea sa română, din contra vorbeşte frumos de neamul său, ca un coborâtor din Voievozii Ţerii-Româneşti ce era însuşi. Regele Ungariei Ferdinand scrie primatelui Nicolae Olah (23 Noemvrie 1548) „Astfel sunt neamurile cele mai vestite, dintre care rudeniile tale: Românii

Cetatea Ciceul şi ţinutul ei erau un adăpost sigur în vremuri grele pentru Domni şi boieri, pentru avutul lor şi relicviile sfinte şi odoarele scumpe ale mănăstirilor moldovene. Aici se adăposteşte Petru Rareş, când e mazilit de Turci la 1538, tot atunci călugării dela mănăstirea Homor trimit Evanghelia, — o nepreţuită comoară de artă scrisă de ieromonarhul Nicodim, din îndemnul lui Ştefan cel Mare şi dăruită de marele Domn mănăstirii, care o păstra ca relicvie sfântă, — la cetate Ciceul, ca să nu ajungă pe mâna păgânilor Turci. Petru Rareş o găseşte acolo, o păstrează cu pietate chiar şi în Costantinopol, de unde întorcându-se ca Domn la 1541, o dăruieşte din nou mănăstirii Homor. (I. Bogdan, *Evan-*

---

nu sunt cei din urmă, cari cum se ştie sunt urmaşi Romanilor stăpânitorii lumii şi, pentru aceia se numesc Români. Poporul tău în vitejie e excelent, a dat naştere la mulţi beliduci, ca Ioan Hunyadi şi Regele Matiaş." cf. Hunfalvy în revista Szazadok, Budapesta, 1879 p. 74 nota 1.

ghelitile dela Homor şi Voroneţ din 1473 şi 1550 în An. Ac Rom. sect, ist. XXIX (1907) pp. 649—50.

Stăpânirea moldovenească a cetăţilor ardelene Ciceul şi Cetatea de Baltă, socotite ca „proprietăţi ereditare" ale Coroanei moldovene, a încetat sub Alex. Lăpuşneanu, sub care se aminteşte, la 18 Februarie 1561, ultimul părcălab de Cetatea de Baltă Luca, pe care numitul domn îl trimite pentru anumite afaceri la Bistriţa-săsească (Hurmuzaki, XV[1] pp. 567 No. 1049, vezi şi pp. 564, 541 No. 1040, 994). Deci afirmaţia cronicarului episcop Macarie din Moldova, că amintitele două cetăţi „sunt şi până astăzi (c. 1574) ale noastre" nu corespunde adevărului. Bogdan *Letopiseţul lui Azarie în An Ac Rom,* secţ. ist. XXXI (1959) p. 127—189).

De obiceiu moşiile ardelene ale Domnilor români erau scutite de dări, şi numai în vremuri grele şi caz de duşmănie îndrăznea Dieta Ardealului să pună dări pe feudale Domnilor români, ca la 1538 şi 1558,

dând în caz de războiu şi 32 călăreţi bine înarmaţi (Hurmuzaki, II[5] pp. 173—4 No. 99, 448 No. 187).

Nici unul din Domnii români, până la Mihai Viteazul, n'au avut o putere şi o influenţă hotărâtoare în Ardeal ca Petru Rareş, care pe lângă cetăţile de mai sus, a mai avut în stăpânirea sa: Rodna cu minele sale importante, în Săcuime cetatea „Szent lelek" (Veress a. c. pp. 300—1) şi Breţcu (Hurmuzaki XV. p. 354), apoi lângă Braşov Prejmerul cu vama (*Quellen der Stadt Kronstadt*, II, Braşov, 1889 pp. 188—190.) Oraşele săseşti Bistriţa, Braşovul, Sighişoara numai mulţumită răscumpărării lor cu zeci de mii de galbeni, au scăpat de asediul strajnicului Domn, căruia Zapolya îi promisese tot Ardealul, dacă va putea ajunge rege al Ungariei în locul lui Ferdinand (Veress, o. c. p. 255 No. 212). In Bistriţa avea Petru Rareş o casă dela Petru Zidarul (Hurmuzaki, XV no. 873—6, 947; şi Alex Lăpedatu, în *Buletinul Comisiuni monumentelor istorice*, 1912, pp. 83—6), pe care, la

1848, a văzut stema Moldovei Gh. Sion, trecând prin acest oraş, cum ne spune în amintirile sale.

Ungurii şi Saşii îi luară groaza lui Petru Rareş în Ardeal, în schimb însă Românii şi Secuii erau bucuroşi de domnia lui aici, pentru care aceştia din urmă să şi declară, recunoscând-o (Veress, o, c. pp. 186 No. 144, 190 no. 149). Dealtcum Secuii au tăit în bunăvecinătatea cu Domnii Moldovei. Îi vedem luptând în oştirea lui Ştefan cel Mare contra Turcilor, ba dădeau chiar şi dijmă acestui Domn (Hurmuzaki, XV[1] p. 79) căci adesea treceau în Moldova şi Ţara Românească, ca să „are şi să samene", câştigând aici cele necesare pentru traiul zilelor grele de acasă (Hurmuzaki, II[2], pp. 342—7 No. 304).

Rareşa străbătut, după biruinţa strălucită dela Feldioara (Iunie 1529), cu oştirea sa aproape tot Ardealul o întâlnim pela Sibiu; cunoscut şi temut de toţi, nu e mirare că Românii ţineau aşa de mult la el, încât şi străinii se temeau de o răscoală a lor în

favorul lui. Iată ce scrie din Alba-Iulia secretarul reginei Izabela (Oct. 1542): „Dacă voevodul Moldovei Petru Rareş ar întra în ţară, mulţi bănuiesc că are înţelegere cu Secuii, care sunt oameni şireţi, vicleni şi nestatornici... Şi unii Români au o bună parte din ţară, cari uşor s'ar uni cu dânsul pentrucă au aceiaşi limbă" (Hurmuzaki, II[4] p. 305 no. 170.) Iar Braşovenii la aceiaşi dată îngrijoraţi scriu Sibienilor, că Petru Rareş e gata să meargă cu oastea sa până la Buda (Hurmuzaki, XV.[1] p. 420).

Românii şi Secuii doreau şi sprijineau stăpânirea în Ardeal a lui Petru Rareş, cum am văzut, dar nu tot astfel şi Saşii, pe care i-a asuprit şi i-a pus la biruri grele. Saşii când erau ameninţaţi de Turci toată nădejdea şi-o puneau în Ştefan cel Mare al Moldovei şi nu se sfiau să-i scrie aceste rânduri mult grăitoare (April 1479): Pare că ai fost ales şi trimis de Dumnezeu pentru cârmuirea Ardealului... cu mare dor şi dragoste te rugăm pe Măria-ta să faci bunătate să

te apropii de această țară spre a o feri de acei Turci nespuși de cruzi (Bogdan *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913 p. 354).

Regii Ungariei și principii Ardealului dăruiau cetăți sau sate din motive politice nu numai Domnilor români, ci și unor persoane credincioase ale acestora, cari evident au făcut oare care servicii și mai marilor Ardealului. Așa Ioan Zapolya dăruiește, după lupta dela Feldioara, celor doi diecii de ungurește ai lui Petru Rareș: Ioan și Birtalan trei sate din țara Bârsei. Deoarece Sașii din Brașov puneau dajdie mai multă ca de obiceiu asupra acestor sate Petru Vodă le scrie două scrisori, ca să nu le mai tulbure moșiile și într'una zice (c. 1531—2]: Vă dăm de știre că Ioanaș Craiul a dăruit slujilor noastre, diacilor Birtalan și Ioanaș, dar cu voia domniei mele, trei sate în ținutul Bârsei anume Vereșmart, Măieruș și Apața. Și domnia mea v'am făcut pe voie și v'am lăsat să-i scrieți la dajdie de două

ori, dar voi i-aţi scris acuma cu două sute de zloţi mai mult pentru două sate. De aceea vă dăm de ştire că, îndată ce veţi vedea această scrisoare a noastră, să le întoarceţi toţi acei bani, pe care i-aţi luat pe de-asupra; căci dacă nu-i veţi întoarce, aşa să ştiţi, că vom lua şi vom împlini dela oamenii voştri şi din satele voastre aceşti mai sus scrişi bani diacilor noştri Birtalan şi Ioanaş (I. Bogdan *Domente moldoveneşti din sec. XV şi XVI în arhivul Braşovului*, Bucureşti, 1905 p. p. 53—5 no. XXIII—IV; St. Nicolaescu *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării-româneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI-lea* Bucureşti, 1905 pp. 155—8 no. LXIV—V). Diecii aceşti erau de neam Unguri cum se vede din socotelile Braşovului. (*Quellen zur Geshichte Kronstadt*, II Braşov 1889, p. p. 469, 471).

Un pretendent la tronul Moldovei e Aron, pe care îl adăpostea în nordul Ungariei Ferdinand, pela 1550, pentru a-l pune

pe scaunul acestei ţeri. Planul lui n'a izbutit niciodată şi cu toate acestea pretenţiosul pretendent îşi pregătise pecete domnească cu inscripţia: „S Arun voivoda Domn de Moldova," care ni s'a păstrat pe un act. Văzând Ferdinand nimicirea planului său, a recompesat pe clientul său cu un sat Zekula din judeţul Thurocz (astăzi în Cehoslovacia), unde-şi avea locuinţa cu soţia sa Ana, cu o pensiune lunară de 25 de zloţi. Aici îl găsim la 30 Septemvrie la 1550, când dă chitanţă despre primirea celor 25 zloţi dela comitele de Thurocz Mihail de Reva. In acest colţ muntos şi sălbatec i se curmă vieaţa bietului om, în primăvara anului 1567. Pensia i se plătea foarte neregulat, de aceia merge la rege în Pressburg pentru a şi-o reclama. Desigur o viaţă sbuciumată şi nenorocită de care s'au învrednicit atâţia dintre pribegii pretendenţi domneşti! Chitanţele erau scrise şi în latineşte şi în slavoneşte, punând pe ele pecetea domniei sale iluzorie cu inscripţia amintită, şi stema Moldovei

bourul cu cruce între soare şi lună. Văduva sa Ana şi copii ei trăiau în sărăcie tot în Zecula, şi la 17 Aprilie 1567 comitele de Thurocz intervine la consilierii Camerii regale să li se deie penzia obişnuită (Haşdeu, revista *Traian* I. Bucureşti, 1859, p 24; Iorga, *Mărunţişuri istorice culese din Ungaria* Budapesta, 1904 p. 15—18 (extras din revista „Luceafărul").

In cei aproape douăzeci de ani cât a fost silit să trăiască, din milă împărătească Aron Vodă şi familia sa, în aceste locuri pădurbase şi sărace, din extremul nord al Ungariei va fi cercetat şi pe acei Români din vecinătatea sa, pe carc soartea şi mizeria vieţii i-a aruncat în marea de Slavi, desnaţionalizându-i cu totul. Aceşti conaţionali erau Românii din judeţul Arva, cari îndeplineau slujba de grăniţeri, îngrijind în acelaş timp, în schmbul unei scutiri de dare erarială, şi de bună starea drumului de negoţ, din preajma lor, ce ducea în Polonia. Mai întâiu îi pomeneşte privilegiul regelui Matiaş

din 6 Martie 1474, întărit apoi de regii: Ludovic (1520) şi Ferdinand (1564). La 1576 sunt aici nouă sate româneşti: Namestovo, Dobrowa, Wythia, Mezybrady, Kaszy, Dubowo, Pwoczox, Chlebanycza şi Podbielin (revista *Történelmi Tar*, Budapest, 1910 pp. 186—198) Tot în acest judeţ Arva aflăm în 4 Oct 1614 Români în satul Sucha-Horka (Rosetti, *Pământul şi sătenii* etc., I. Bucureşti, 1906 p. 75, nota 3). Probabil că în aceste sate să fi fost şi mulţi oieri valahi (vezi studiul meu, *Păstorii ardeleni în Principatele române în Anuarul de inst. de istorie naţională*, III, Cluj, 1925 pp. 296—8)

Iancu Vodă Sasul, fost Domn al Moldovei, avea în nordul Ungariei moşia Kesmark în Sepeş (cf. Revista istorică, 1924 no. 7—9).

Un boier moldovean: hatmanul sau aga Ştefan Răzvan, care servia interesele ungureşti, primeşte, ca dar, dela principele Sigismund Bathory la 1594 satele: Zăpârţ şi Rogoz în judeţul Solnoc-Dobâca. Hatmanul

Răzvan împreună cu boierii dela curte prind pe Aron Vodă în Aprîl 1595, şi-l predau Ungurilor, cari îl internează cu familia în cîstelul Vinţul-de-jos, unde şi moare, îngropat fiind în 1597 în Alba-Iulia de Doamna Stînca lui Mihai Viteazul. Pentru acestea serviciî Sigismund Bathory îl face pe câteva luni pe Răzvan Domn al Moldovei, de unde apoi se refugiază în Ardeal la moşiile sale pe care văduva lui Mărîuca le stăpânea încă la 1599 Zăpârţul, şi la 1603 Rogozul (Kádár, *Szolnok-Doboka vármegye monografiája*, VII, p. 144 şi V p. 561—2)

Se mai aminteşte la 1594 un oarecare „Basarovics" din Moldova ca proprietar în satul Zăpârţ (*Ibid*, VII. p. 184) şi un „Blasiu" care primise în acest an dela Sigismund Bathory în dar o parte din satul Husmezău în judeţul Solnoc-Dobâca (*Ibid*. IV, p. 49—51).

Să vedem acum Domnii şi boierii din Ţara Românească, care în decursul veacului al XVI-lea au cetăţi sau moşii mai întinse, ori numai anumite sate în Ardeal, pri-

mite în dar sau cumpărate dela Principele sau diferiţi nobili ardeleni.

4. Moşiile Domnilor şi boierilor din Ţara Românească în Ardeal în veacul al XVI-lea

La sfârşitul secolului XV-lea ajunge pe tronul Ţerii Româneşti Radu cel Mare. Sub domnia lui ţara înlăuntru a progresat mult şi pe teren economic şi pe cel cultural, cu vecinii a trăit în bunăînţelegere. Domnul român prin un reprezentant al său trimis la curtea din Buda, în Noemvrie 1507, face omagiu de vasalitate regelui Ungariei Vladislav, ducându-i şi obişnuitele daruri pogate. Pentru această supunere Vladislav, îi Geoagiul de jos, din judeţul Hunedoara, cu satale aparţinătoare dela comitele Secuilor Ioan Tarczay şi-l dăruieşte lui Radu cel Mare, fiicei sale Anca şi fratelui său Vlad, avizând capitlul din Bălgrad în 2 Februarie 1508 (Veress, *o. c.*, pp. 85—7 no. 68, 92—3 no,

70) să-l introducă în stăpânirea domeniului ceeace se şi face în 14 Aprilie (*Ibid.*, pp, 44). De Geoagiul de jos „oraş destul de cercetat şi vestit" se ţineau nouăsprezece sate din jur şi anume: Băcia, Balşa, Bozeş, Cîb, Cigmău, Ardeu, Glod, Homorod, Almaşul-mic, Mada, Nădăştia, Almaşul-mare, Poiana, Renghet, Tecărău, Voia, „Rejtekalmás", „Ruşan", „Trefa almáş" şi „Torok-puszta." Csáki D.: *Magyarország történelmi foldrajza a Hunyadiak korában,* V. Budapesta, 1913 pp. 55—6) Un ţinut destul de mare, dar fără îndoiala cu mult mai mic ca cel al Ciceului sau al Făgăraşului şi Amlaşului, pe care le ceruse zadarnic la 1502 şi Radu cel Mare prin regele Poloniei. Stăpânirea lui Radu Vodă peste Geoagiul de jos a fost de foarte scurtă durată, căci la sfârşitul lui Aprilie 1508 Domnul moare. Se pare că fiica sa Ana şi fratele său Vlad viitor Domn, — au stăpânit până la sfârşitul anului 1509 Geoagiul de jos, căci numai în 1 Ianuarie 1510 trece la Ioan Podmaniczky (Alex. Lăpădatu; *Politică Radu cel Mare în Lui Ioan Bianu amintire,* Bucureşti, 1916 pp. 191—223).

Regele Ludovic tot pentru acelaşi motive de supunere dăruieşte la 9 Iunie 1517, Geoagiul de jos cu satele, lui Neagoe Basarab, Domnul Ţerii Româneşti şi fiului său Teodosie (Veres, *o. c.* pp. 112—3 no. 86), care l'a stăpânit până la moartea sa din 1521. De sigur, că în cei patru ani de stăpânire Neagoe Vodă a cercetat şi Geoagiul de jos, căci într'o scrisoare către Sibieni spune, că a străbătut toată Ţara Ungurească, şi e natural să fi venit şi aici, în acest „târg" cu băi. Probabil, că cu cheltuiala acestui Domn român iubitor de biserică, se va fi ridicat şi biserica din Almaşul mare, amintită atunci. (Studiul meu, *Moşiile Domnilor şi boierilor din Ţara Românească în judeţul Hunedoara* în *Curierul Hunedoarei*, I. Deva, 1919 No. 3—4).

Din stăpânirea Domnilor Geoagiul de jos trece în cea a boierilor din Ţara Românească. In Iulie 1523 Ludovic, regele Ungariei, dăruieşte domeniul la logofătul Horvath. Banul Pârvul şi Vistiernicul Vancea (Veress,

o. c. pp. 126—8 nr. 93—4) In Martie 1525 Paharnicul Giura, fiul lui Dimitrie Pozob cu Zoria, acum văduva Logofătului Horvath, ucis lângă Severin, primeşte a patra parte din proprietatea tatălui său vitreg la Geoagiul de jos (*Ibid.*, p. 133 nr 97), iar partea Vistiernicului Vancea e dăruită lui Alexandru fiul Logofătului Horvath (*Ibid.*, p. 134 Nr. 98). In Martie 1526 tot domeniul acesta din darul regelui Ludovic, ajunge în stăpânirea Banului Pârvu şi Vistiernicului Neagoe (*Ibid.*, pp. 139—40 nr. 101). Cât timp a mai stat Geoagiul în mâni româneşti, în lipsă de ştiri nu putem fixa, dar e neîndoios, că Romanii de pe acest domeniu au caştigat pe urma stăpânirei româneşti atât materialiceşte, cât şi sufleteşte.

Regele Ludovic dăruieşte Voievodului. Ţerii Româneşti Radu dela Afumaţi „târgul" Vinţul de jos şi Vulperul, în stăpânirea cărora e introdus de Capitlu din Alba-Iulia în 9 Iunie 1526 (Veress, o. c. p. 141—2 no. 103), păstrându-le, până la sfârşitul vieţii

sale din 1529, ca un aliat viteaz şi credincios al Ungariei şi îndeosebi al lui Ioan Zápolya în lupta contra Turcilor. „Castelului", din Vinţul de jos aparţineau încă cinci sate din jur: Inuri, Cârna, Racătău, Sibişani şi Ascuta. Un dregător al Domnului muntean îngrijea de administrarea domeniului, strângând veniturile dela supuşii ţărani pentru domnie. Un raport din 1552 ne spune că Radu dela Afumaţi ar fi primit Vinţul de jos în schimbul cetăţii Poienari din judeţul Argeş, unde de fapt şi întâlnim garnizoană ungurească încă la 1524. Moise Vodă încă cere pentru el acest domeniu, fără să-l capete (Ursu, *Din înfluenţele politicei europene asupra noastră* în An. Ac. Rom, sect. ist. XXXVI. (1914) p. 521 nota 4, 5), decât ceva mai târziu (c. 1540) Radu Vodă Paisie, care îl şi păstră cu toate veniturile până la isprăvirea domniei sale (1545) (Lăpedatu, *Buletinul comisiunii monumentelor istorice*, Bucureşti, 1909, no. 1 şi Hurmuzaki, II[4] p. 721—2).

Probabil tot în castelul Vinţul de jos a fost adăpostit la 1547 Vistiernicul muntean Barbu de răzbunarea lui Mircea Ciobanul, de care totuşi nu scăpă, căci Martinuzzi fu silit să-l predeie, Domnului muntean spre decapitare (l. c.)

Nu ştiu dacă nu-i de văzut un boier muntean, aşezat în Ardeal, în acel Ladislau Dracule nobil de Sinteşti şi fratele său Ioan, cărora, în 20 Ianuarie 1535, le dărueşte regele Ferdinand pentru bunăcredinţă satele din judeţul Hunedoara: Lapugiul de sus, „Hathaz", Ohaba, Teiu şi Fintoag, luate pentru necredinţă dela Ioan Szalánczy, fost secretar al lui Radu Vodă dela Afumaţi (Veress, *o. c.* pp. 248– 50 no. 205—6, şi no. 105).

Un boier din Ţara Românească cu numele Ioan sau Ivan Logofătul, — fost în 1563 mare Postelnic — de sub domnia lui Petru Vodă, căsătorit cu Domniţa Stana fata lui Mircea Ciobanul, încă avea în acest veac moşie în Ardeal. Incă în 1559 Ioan

Logofătul din Piteşti e trimis ca casnic al lui Mircea Ciobanul în misiune în Ardeal. Se pare că Ioan nu se mai întoarce în Muntenia, unde socrul său murise şi în haosul de intrigi şi răzbunări nu se ştia cine îi va lua locul răposatului Domn. Probabil să se fi întors în ţară în urma unei înţelegeri cu Domnul, căci de fapt, la 1563, se aminteşte un Ioan mare Postelnic.

Ioan Logofătul îşi cumpără cu 1300 florenі, la 1 Maiu 1564, dela nobilul român renegat Gaspar Barcsai satul românesc Cetea din vecinătatea Teiuşului şi a Geoagiului de sus, unde resida acum un Episcop, care va fi primit de multe ori darul boierului muntean, ca şi bunii săi credincioşi români. Principele Ardealului Cristofor Bathori, la 6 Aprilie 1577 întăreşte actele de cumpărare ale Logofătlui Ioan, privitor la satul Cetea, din care jumătate dă soţiei sale Stana (revista *Turul* XII. Budapesta, 1894 p. 144). Ioan a avut trei copii: Zamfira, Velica şi Petru. Zamfira s'a măritat

întâiu după Petru Racz, agent ardelean la Constantinopol, apoi după un oarecare Ioan Balintit. Velica, femeie frumoasă şi deosebit de isteaţă a fost soţia nobilului italian ardelean Fabio Genga, omul favorit al principelui Sigismund Bathory. Petru la 1600 e mort, dar surorile lui aveau la ele pecetea cu această înscripţie îndrăzneaţă: *Petru Voevod.* Se vede că acest nepot de Domn spera să ajungă odată şi el stăpânul ţerii de unde plecase. A lăsat în urma sa doi copii: Ştefan şi Maria măritată după Ştefan Barátí, care era mort la 1642.

Din o anchetă ce se face în 1627 în chestia cumpărării satului Cetea, în urma spuselor celor 69 ţerani iobagi din satele Cetea, Benic, Geoagiul de sus, Geomal şi Stremţ, căpătăm unele informaţiuni nouă referitor la stăpânirea acestui sat. Barcsai a vândut moşia în stare de beţie cu 1600 fl. şi un lanţ de aur în valoare de 1300 fl., a doua zi trezindu-se i-a părut rău că vânduse satul. Ioan Logofătul lăsând Cetea copiilor

săi, s'a mutat în Sebeşul-săsesc unde şi-a cumpărat o altă moşie, căci ne spune iobagul Vasiu Oţoi din Cetea că a făcut slujbă Logofătului în Sebeşul-săsesc. Ioan a primit rangul de nobil ardelean cu titlul de „Szászsebes'" Pe fiul său Petru hoţii l'au omorit în Cetea, luându-i toată avuţia mobilă, lanţurile de aur şi mărgăritarele scumpe. Fiica lui Petru numită în document „Marioara" avea la 1627 în Cetea 16 iobagi, iar mătuşa sa Zamfira 18 iobagi, cari tot mărturisesc ce ştiu la anchetă. (cf. *Archiva statului*, Cluj, doc. familiei Barcsay, No. 58.)

Din căsătoria Zamfirei cu Petru Racz s'a născut Adam, care la 1602 stăpânea moşiile de odinioară ale lui Ştefan cel Mare, Petru Rareş, etc.: Bogata românească şi ungurească, Poiana-Blenchii, Poiana Porcului, Fălcuşa, Ilişua, Măgura şi Gălgăul, pe care, dacă nu va avea copii, le lasă mamei sale şi tatălui vitreg Balintit. (Kádár *o. c.*, III. pp. 200, 215, 313, 432, 505. IV. p. 363). Logofăt Petru — i-se zice aşa după

dregătoria tatălui său Ioan — şi soru-sa Zamfira la 1597 primesc ca dar dela Sigismund Bathory satul Ilişua din judeţul Solnoc Dobâca, unde sunt şi cele de sus. *(Ibid,* IV. p. 127) — Velica îşi zice „Doamnă" şi de fapt ea a fost iubita lui Mihai Viteazul şi stăpâna Ardealului, iar soţul ei primise o slujbă la curtea viteazului Domn. Ea cu adevărat avea influenţă asupra marelui Domn, căci un agent al Împăratului Rudolf, venit la curtea din Alba-Iulia pentru oarecare treburi politice, ne dă la 15 Martie 1600 această ştire interesantă: Toate afacerile ţării le are în mână o jupâneasă româncă, măritată cu Fabio Genga, cu care Domnul se ţine cu ştiinţa tuturora şi până într'atâta, încât a poruncit sub pedeapsă de moarte soţului să nu aibă a face cu dânsa.

Astfel fetele Logofătului Ioan — mort înainte de 1600, ca şi soţia sa — din neamul Basarabilor, ca şi din neamul lui Ştefan cel Mare se pierd prin urmaşii lor în rândul familiilor nobile ungureşti care se

pot urmări până în secolul al XIX-lea. (I. Paşcariu, *Două Zamfire, domniţe române din secolul al XVI-lea trecute în Transilvania* în *An. Ac. Rom.* sect. ist. XXIX. (1907) p. 587 şi urm. Iorga, *Viaţa femeilor în trecutul românesc,* Vălenii de Munte, 1910 pp. 41—44.)

Nu trebuie să uităm pe o altă Domniţă Zamfira, fata lui Moise Vodă, căzut în lupta dela Viişoara din August 1530, care după moartea tatălui ei trece în Ardeal. A avut doi bărbaţi şi era să aibă şi un al treilea. Cel dintâiu a fost nobilul ungur Ştefan Keserű, cu care a avut doi copii: Ioan şi Mihaiu. A doua oară s'a mărítat după polonul Stanislau Nisovski, adus din Polonia de regina Izabella, când aceasta la 1557 cu ajutorul lui Alexandru Lăpuşneanu şi Petraşcu Vodă al Ţerii Româneşti a fost din nou aşezată la Cluj, reşedinţa sa. Zamfira avea moşii întinse în Ardeal, fiind soţul ei, al doilea, om cu mare trecere, nu numai la curtea Izabelei, ci şi la cea a lui Ştefan Bathory; era foarte bogată, ca văduvă a lui

Nisovski împrumută înainte de 20 Sept. 1575 pe principele Ardealului Ştefan Báthory cu suma de bani 2500 galbeni, în schimbul căreia primeşte două sate în ţara Haţegului: Sângeorgiu şi Valea Streiului (Hurmuzaki. II[5] p. 764).

Zamfira e a doua ctitoare a mănăstirii Prislop, — clădită de popa Nicodim întâiu, — pe care a înzestrat-o cu averi bogate cnm ne spune şi autorul călugar al „Plângerii" din sec. al XVIII-lea: „Mi-a pus a doua temelie, nouă, frumoasă de piatră, prea foarte înfrumseţată şi cu zid încunjurată, m'au înzestrat cu moşii, cu sate şi cu vii." Moşiile le-a păstrat mănăstirea până la 1744, când le aflăm şi numele: Silvaş, Boiţa, Vălioara, Tuscea, Lunca-Cernei şi Farcadinul. Cât de mult a ţinut Zamfira la mănăstirea Prislop, pe care a împodobit-o cu odoare scumpe şi moşii întinse, se vede din împrejurarea, că după o vieaţă casnică sbuciumată, ea s'a retras aici, unde a şi fost înmormântată la 1580, păstrându-i-se mor-

mântul cu inscripție latină și slavonă până astazi. Tot ea e probabil și ctitora bisericii puternice din Dânsuș, zidită din pietrile vechilor clădiri romane, pe care și astăzi se pot ceti inscripții cu numiri antice: Longinus, etc. Va mai fi zidit și alte biserícii, sau le-a spirijinit cu avutul său darnic bisericile din această țară de nobili a Hațegului, pe care acum nu le cunoaștem. (A. Bunea: *Vechile episcopii românești*, Blaj, 1901 pp. 49—52; Iorga: *Neamul românesc din Ardeal și Ungaria*, I. pp. 285—88. 310—11; Iorga: *Viața femeilor în trecutul românesc*, pp. 41—2; *Răvașul*, Cluj VIII. (1910) no. 9—10; I. Radu: *Istoria vicariatului gr. cat. al Hațegului*, Blaj, 1913 pp. 70—77).

La 1570 un oarecare boier Dumitru Curiac, — fiul lui Drăghici Curiac din Țara Românească — și sora sa Marta avea moșie în satele Țințari și Vlădeni lângă Brașov, pe care le zălogesc cu 300 floreni la Margareta Mailat (Hurmuzaki II[3] p. 685

no. 351; Marta Mailat se mărită, pela 1580-90, după pribeagul muntean Voicu Chiriac apoi după Costea Furcă. Hrmuzaki, XV. p. 665 no. 731).

Boierii munteni Armaşul, Danciu şi Postelnicul Eradoi cumpăraseră, se pare în pribegia lor ardeleană, cu bani împrumutaţi dela judele din Sibiu Albert Hueten, o casă cu toate cele aparţinătoare în satul Tălmaciu dela Sasul Peter Ludwig. Judele Hueten pretinde banii, şi boierii neavând de unde-i da, se învoiesc, prin un act din 7. Martie 1588, ca în schimbul banilor împrumutaţi judele să capete casa lor din Tălmaciu, împreună cu păşunatul, arătorul şi tot ce se ţine de ea. (Hurmuzaki, XI. p 882 nota I.)

Se ne oprim acum asupra moşiilor, pe care le-a avut Mihai Viteazul în Ardeal, înainte de a fi cuceritorul şi, pe scurt timp stăpânul de fapt al acestei ţeri după lupta victorioasă dela Şelimber (Oct. 1599). Partea aceasta din stăpânirea Ardealului cucerit nu intră în cadrul cercetării de faţă, ci în alt

studiu, ce în curând voi pune sub tipar (*Legăturile Românilor din Ardeal şi Ungaria cu Românii din Principatele româneşti până la 1918*), arătând felul cum s'a făcut cucerirea, influenţa sa asupra Românilor ardeleni şi contribuţia faptei lui Mihai Viteazul la solidaritatea naţională.

In Decembrie 1596 Mihai Viteazul e primit în Bălgrad cu mare pompă de Craiul său Sigismund Báthory, cu care silit de împrejurări extraordinar de grele a încheiat un pact de supunere în 29 Maiu 1595; care de altcum în decursul aceluiaş an s'a sfărâmat. In timpul petrecerii lui Mihai Vodă în Alba-Iulia Sigismund Báthory, văzând faima crescândă în toată Europa a Domnului muntean, în urma biruinţei dela Călugăreni asupra Turcilor, îi dăruieşte câteva moşii în Ardeal, unde în caz de nevoie să se adăpostească. Aşa îi dă în 1596 satele: Mânărade de lângă Blaj (*Monumenta Comitialia Transilvaniae* Budapesta, IV. p. 534 no. 12), Lona în jud. Solnocul-Dobâca luată pentru

necredinţă dela Alex. Kendy (Kádár, o. c. IV. 292) şi castelul Buia de lângă Mediaş de care afirmativ se ţineau vre-o 30 sate din jur. In castelul Buia, pe care însuşi Mihai Viteazul l'a cercetat în Decemvrie 1597 (Hurmuzaki, XI p. 883) se păstrau încă în 1902 urme de pictură din vremea când viteazul Domn era stăpân aici (Bunea, *Vechile episcopii româneşti*, p. 64.)

5. Moşii ardelene ale Domnilor şi boierilor din Ţerile române în veacul al XVII-lea.

Petraşcu Vodă fiul lui Mihai Viteazul, după moartea silnică a părintelui său, a stat vre-o patru ani prinsioner în castelul Gilău, unde se pare, că a murit mama sa Stanca (Hurmuzaki, IV[1]. pp. 287, 328, 402 cf. revista *Vatra* I Bucureşti 1894 p. 326). La 1602 Petraşcu Vodă, trăind în împrejurări materiale foarte grele, roagă pe consilierul tablei regeşti să intervină, ca să i se plă-

tească cei 15 mii de taleri de către Camera Ungariei ai părintelui său (*Columna lui Traian*, Bucureşti, 1874 p, 131). Impăratul Ferdinand îl dăruieşte, la 31 Martie 1622, castelul Laszkar din judeţul Nyitra (la graniţa apuseană a Ungariei, astăzi în Cehoslovacia) împreună cu satele ce-i aparţineau (*Vatra*, I. p. 358). Multă şi fericită vieaţă de sigur, că n'a avut nici aici Petraşcu, departe de ai săi, căci pe la 1625—7 e mort şi văduva sa Ana, necontenit îşi reclamă moşiile avute, fără să le mai primească vre'odată, aşa: „Szászianі" (1631 Noem. Hurmuzaki, VIII. pp. 399—400, 402, 415—16, 429—36, 448—49, 527—8), Buia şi Lona (1635 Martie, *Ibid.*, IV[1]. p. 617 no. 533), trăind cu copiii prin Ungaria, din mila împăratului nerecunoscător, multe zile amare.

Deşi erau lipsiţi şi fără nici o asigurare de bine pentru ziua de mâne, totuşi Petraşcu Vodă şi Doamna Stanca şi fiica sa Florica, la 28 Sept. 1602, dăruesc ca buni creştini bisericii Sf. Nicolae din Şcheiul Bra-

şovului satul Micşeneşti din judeţul Ilfov din Ţara Românească. Această moşie a stăpânit-o peste 30 de ani biserica din Scheiu, rugându-se preoţii pentru sufletele ctitorilor binefăcători. Mateiu Vodă Basarab rescumpără satul cu 150 galbeni, dându-l mănăstirii Căldăruşani. (*Tezaurul de monumente istorice*, I. Bucureşti, 1865 pp 385—88 nr. I—II)

Radu Şerban, Domnul muntean, care în două lupte strălucite a biruit pe Unguri, încă se gândeşte la un adăpost în Ardeal pentru zile grele, de aceia şi cere dela Împăratul Rudolf, pentru serviciile sale, în 14 Sept 1602: castelul Ieciu pe Mureş (nu departe de Reghinul-Săsesc), pe care-l primise dela Mihai Viteazul Armaşul său Sava, şi pentru boierii Stroia Buzescu şi fraţii lui castelele: Aghireş şi Buia (*Mon. Com. Transylvaniae*, V. p. 150 nr. XXX). Dar durere n'a primit nici unul, căci peste câţiva ani, în 13 Maiu 1609 Francisc Daroczy scrie către Palatinul ţerii rândurile următoare:

Domnul muntean cere dela regele nostru între altele, să-i îngăduie să-şi cumpere pe banii proprii o cetate în Ungaria, unde la caz de nevoie să se poată refugia cu familia *(Ibid*, VI p. 131; regenta Caterina zălogeşte satul Pojorta din ţara Făgăraşului, la un oare care Domn muntean. Cf. Iorga *Sate şi preoţi*, p. 153.) Nici această dorinţă a lui Radu Şerban nu s'a înfăptuit, pentrucă după ce a fost scos din scaun s'a dus la Viena, unde *a* trăit mai mulţi ani, murind aici şi înmormântat mai târziu în ţară la Comana.

De ce sentimente erau conduşi Românii din Ardeal, când vre-un Domn din Ţările române, trecea munţii cu oştirea pentru a lupta contra Ungurilor, se vede din următoare poezie populară. Un cioban român, ce-şi păştea oile pe muntele Pietricea deasupra Branului, unde oştile româneşti ale lui Radu Şerban poposiseră, la 1603, când zdrobi complet oştirea lui Moise Székely lângă Braşov, — se adresează către Dom-

nul român cu aceste cuvinte, care exprimau dorința tuturor Românilor de sub jugul unguresc:

„Oleo-lea Măria Ta,
Ce potop în țara mea!
Ungurii ne năcăjesc,
Turcii vitele răpesc,
Tatarî ne jefuiesc:
Vai de neamul românesc!

Haî Doamne, Măria Ta,
Știu ascunsă cărarea
Printre stânci strâmtă vălcea
Să nu simtă pasărea,
Te tulesc în țara mea. —
Haî Doamne, s'o stăpânești
De păgâni s'o izbăvești"

(G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, București, 1885 pp. 478—9)

Pretendentul Marcu Vodă, fiul lui Petru Cercel, încă se adăpostește în Ardeal. Sașii se plâng, la 1602, contra oamenilor

lui, cari devastează pe Saşi, îndeosebi pe cei din ţinutul Cohalmului (Kemény & Kovács, *Erdélyország történeti adatok*, II., Cluj, 1856 p. 81). Ungurii intervenirã la Poartă în 1617, ca să-l facă un bun şi credincios Domn în Moldova (*Mon. Hungariae Historica* VIII., Budapesta 1867 p. 93). Intervenţie zădarnică. Marcu s'a căsătorit în Ardeal cu o unguroaică, Iudita Was, care ca văduvă, în 1648 avea satul Jinău din jud. Solnoc Dobâca (Kádár, *o. c.*, VII. p. 49).

Unui străin, Petru Napolyi care fusese secretarul lui Simion Movilă, Domn în amândouă Ţerile române, în 8 Aprilie 1607, Principele Sigismund Rakoczy, îl dăruieşte satele: Uriul de sus, Ciceu-Giurgeşti şi Negrileşti (*Ibid.*, V. p. 342—3).

Din familia Movileştilor se refugiază în Ardeal: Gavril Movilă fost Domn în Ţara Românească, căsătorit cu Elisabeta Zolyomi, are satul Şinteu din jud Solnoc-Dobâca, de unde la 17 Noem. 1626 întreţine relaţii cu Moldova (Hurmuzaki, XV p. 959

no. 1840), iar Ioan Movilă, după o scrisoare din 17 Martie 1636 a lui Ştefan Bethlen, a cumpărat scump dela Gheorghe Rakoczy I-iu satul „Monor" (Mănărade lângă Blaj, ori Monor), din (jud. Bistriţa-Năsăud cf. N. Popea, *Memoriile lui Ioan Kemény* Bucureşti, 1900 pp. 23—4), dar neavând să dea la timp bani, Rákoczy îi ia moşia pe care apoi iar i-o cedează.

De fapt Movilă i-a dat bani nu pentru numitul sat, ci pentru ca Rakoczy să-i câştige scaunul Ţerii Româneşti ori Moldovei. Rakoczy i-a câştigat tronul, dar lui Ioan Movilă e frică să meargă la Poartă (*Mon. Comitialia Transylvaniae*, IX p. 433 şi Magyar *Torok Allamokmány Tár*, IV, pp. 506—8). Amândoi aceşti Movileşti erau consideraţi ca fii credincioşi ai Patriei ardelene adecă nobili împământeniţi în Ardeal (*Mon. Com. Trans,* IX pp. 106—7 art. 76).

Ion Movilă avea moşie şi în Sechiuhid cu jud. Bihor (vezi *Socotelile oraşului Cluj*). Mateiu Vodă Basarab şi Vasile Lupu al Moldovei n'au avut moşii în Ardeal, cu tot sprijinul dat Românilor de aici. Dorinţa

bogatului şi mândrului Domn Vasile Lupu era cu mult mai mare, decât aceia a stăpânirii câtorva sate ardelene. El voia Ardealul întreg pentru sine, cum l-a avut înaintaşul său Mihai Viteazul. Pentru aceasta s'a înţeles cu Turcii, scriind marelui Vizir tainic, aceste cuvinte memorabile,(Dec. 1642): „Cu Ardealul e lucru uşor, căci ştiu căile pe care poate fi atacat, cele din Moldova şi Ţara Românească le cunosc bine; deoparte Paşa de Timişoara, de alta Turcii, Tătarii, Moldovenii, Muntenii. Se mai adauge că *în Ardeal mai mult de o treime sunt Români, cărora făgăduindu-le libertate, îi vor ataca fără zăbavă împotriva Ungurilor.* Şi astfel vor avea război în ţară şi înafară şi nici nu vor şti unde să se întoarcă" (Hurmuzaki, IV[1] p. 669). Planul n'a reuşit din diferite cauze, dar ideia cuceririi Ardealului a frământat mai departe mintea Domnilor şi boierilor din cele două ţeri româneşti.

În Martie 1658, amândoi Domnii ro-

mâni: Constantin Basarab al Ţerii Româneşti şi Gheorghe Ştefan al Moldovei sunt scoşi din scaun. Se adăpostesc în Ardeal, apoi în „părţile ungureşti", cumpărând moşii. Constantin Basarab, în Blaj, în ziua de 7 Maiu 1658, cumpără pentru totdeauna prin Gheorghe Ştefan al Moldovei, cetatea „Solyomkö" din judeţul Bihor, dela principele Gheorghe Rákoczy II-lea cu toate satele aparţinătoare ei, cu preţul de 33 mii taleri sub condiţiile următoare: Rákoczy îl va apăra pe spesele sale în contra tuturor pretendenţilor legitimi, ca să poată stăpâni deplin moşia, ca să nu se pustiască, şi dacă va muri, moşia rămâne lui Rakoczy, soţiei şi copiilor săi, ca erezi legitimi (Szilágyi *Erdély és az észak-keleti háboru*, I. Budapesta 1895 pp. 499—500). De cetatea „Solyomkö" se ţineau peste 30 sate şi în unul din ele Tinod Constantin Vodă a clădit o biserică (Buoyitay, *A vallás unio Biharmegyében* (1724—1751), Budapesta, p. 45), precum a zidit şi în Muncaciu. Satele sunt: Leta-Mare,

Satul barbă, Margine, Bratca, Banlaca, Vad, „Révelő", Cuieşd, „Tankofalva", Ţigăneşti, Damiş, Lugaşul de jos şi de sus, Aleşd, Pesteş, Tinod, Groşi, Auşeu, „Lok", Valea-neagră, Bulz, Dubârceneşti Lorău-Ponoară-Remeţ, Copăcel, Fechetău, Urvind, Surduc, Bălaia, „Ravaszlyuk", Josani, Măgeşti, şi Şuncuiuş. Deci un domeniu foarte întins. (Lukinich I. *Erdély területi változásai a török hódítás korában*, 1541—1711, Budapesta, 1918, pp. 347—8). Gheorghe Ştefan în August 1659 cumpără în judeţul Sătmar un sat Istvándi, dela Clara Kállay văduva Prinyi Sigismund, cu 800 fl.) *Szatmár vármegye története*, Budapesta, 1896 I, pp. 473—4).

In anul 1658—9 amândoi aceşti Domni sunt în judeţul Sătmar, unde îşi adună ostaşi mercenari, cu ajutorul cărora să-şi ocupe din nou tronul pierdut. O mulţime de Români răspund la chemarea Domnilor gata se lupte supt steagul românesc. Nobilimea judeţului protestează contra Domnilor români, pentrucă iobagii ajunşi odată la arme

se întorceau contra nobililor asupritori, iar de altă parte nu voiau ca populaţia judeţului să se micşoreze neavând cine îndeplini slujbele iobăgeşti datorite. Adunarea judeţeană din 1659 hotăreşte scoaterea Voievozilor români din judeţ, şi declară trădători de patrie pe toţi, cari intră sub steagul Domnilor amintiţi (Meteş, *Contribuţii nouă despre Voievozii români în Ardeal*, Cluj, 1922 p. 15)- Niciunul din aceştia nu şi-au mai câştigat scaunul domnesc, nici moşiile cumpărate în părţile ardeleneşti nu le-au putut folosi în linişte, căci soarta a voit ca unul să moară în Svedia, celalalt prin Polonia, după ce au îndurat multe lipsuri şi mizerii. Constantin Basarab din Iastrenbecz (Polonia?) scrie după mulţi ani de pribegie în 11 Aprîl 1674 către principele Mihail Apaffy privitor la moşia sa: Îşi aduce aminte şi Măria Ta, că am fost cumpărat încă sub răposatul Rákoczy cetatea „Solyomkö" cu câteva sate şi cu toate moşiile şi locurile aparţinătoare cetăţii cu 33 mii taleri şi nu-i iau nici un folos de

atâta timp şi, altul care nu are nici un drept la ea se îngraşă din venitele ei şi eu mă uit din depărtare. Mă rog, ca această moşie să mi se dea înapoi şi Măria Ta să-mi satisfaci cererea. Credinciosul meu de atunci diacul Petru Budai, poate să vă spună amănunţit, căci el ştie. (*Magyar—Török Államokmánytár*, VII, Budapest, 1871 p. 219 no. 149). După obiceiul practicat atunci în Ardeal care era iadul de intrigă şi lăcomie după avutul altuia, desigur că Domnul român în pribegia lui neagră n'a primit moşia, dar nici banii pentru ea, deşi intervenise şi regele Poloniei în această cauză. (Iorga, *Studii şi documente*, IV p. 259 no. 94). Dealtcum în acel timp tot domeniul bihorean al lui Constantin ajunsese, împreună cu Oradea Mare în stăpânirea Turcilor.

Grigorie Ghica, Domnul Ţerii Româneşti încă doria Ardealul. Toma Gyulai, reprezentantul Ardealului la Constantinopol, scrie între altele lui Apaffy (14 Iul 1672) acestea rânduri: Ghica cere domnia Ardea-

lului. Un aga vine în Ardeal... cu scop adevărat să cerceteze oraşele săseşti, să vază dacă ţara e aplicată spre rescoală şi că ar primi ca Domn pe Gligoraşcu Ghica" (*Erdelyi Muzeum*, Cluj, 1913 p. 115). Ioan Bethlen către Apatfy scrie (28 Ian. 1673): Precum văd în toată ţara s'a lăţit vestea rea că Gligorie Vodă pretinde la Poartă, că întreagă ţara Făgăraşului a fost a Ţerii Româneşti şi acum o cere pentru el „şi nu ţine cererea de neputinţă, căci a văzut din o scrisoare românească cum uneltia în contra lui Apaffy chiar şi în Ardeal (*Magyar Torok államokmánytár*, VII pp. 158—9 no. 108). Cum am arătat într'alt loc Ghica Vodă avea legături ascunse cu conducătorii Românilor din Ardeal pentru a detrona pe Apaffy şi a cuceri această ţară (Meteş *Şerban Vodă Cantacuzino şi biserica românească din Ardeal*, Vălenii de Munte, 1915 p. p. 6—13).

Un boier muntean Drăghicean cumpără la 1662 dela principele Apaffy satul Cuciulata din ţara Făgăraşului cu o mie de

florení (*Arhiva statului ungar*, Budapesta, Liber regius, XXVII p. 379) Probabil tot vreun boier din Ţara Românească va fi şi Radu Mehedinţi, nobil din Teiuş căruia principele Apaffy îi dăruieşte, în 22 Maiu 1662, o moşie nemeşească în satul Şard (*Ibid.*, p. 454).

Cronicarul moldovean Ioan Neculce ne spune, că pela 1683 Apostol Catargiu vel comis, Tănase de Soroca vel şătrar şi alţi boieri din Moldova au case (moşii) în Ţara Ungurească (Kogălniceanu, *Cronicele României*, 1872 p. 218). N'am aflat nici un document privitor la proprietăţile ardelene ale acestor boieri din Moldova.

Principele Ardealului Gheorghe Rákóczy II-lea, fiind strâmtorat de bani, amanetează la 1653 satul Sâmbăta de sus pentru 1800 galbeni la bogatul boier muntean Vornicul Preda din Brâncoveni (Iorga *Sate şi preoţi*, p. 153 n. 3), pe care „Craiul îl iubeşte foarte mult şi-l numeşte tată", după cum ne spune diaconul Paul de Alep. Mo-

şia trece în stăpânirea lui Papa fiul lui Preda, după omorârea asestuia de Seimeni. Apaffy confiscă moşia, ceeace provoacă intervenţia lui Radu Vodă Leon în 26 Oct. 1665, care scrie lui Apaffy în acest fel: „Mă încunoştinţează nepoţii Vornicului Preda: Barbu şi Constantin, că moşia lor Sâmbăta de sus, îndată după moartea tatălui lor aţi ocupat-o şi nu ştim din ce cauză. V'au scris încă de douăori în această chestie. Credeam că în orice ţară, dacă omul cumpără pe banii săi moşie e statornic a lui, chiar şi în ţara Măriei Tale, dar văd, că m'am înşelat. Să daţi moşia înapoi, căci altcum noi suntem siliţi a ne despăgubi prin luarea moşiei lui Béldi, pe care o are aici. Nu voim, dar dacă Măria Ta voieşti, suntem siliţi s'o facem. Moşia le stă în 7750 floreni. (*Magyar Torok Okmánytár*, VI, Budapesta, 1870 pp. 273—4 n. 153; vezi despre moşia din Ţara Românească a lui Pavel Beldi. *Ibid.* VI, pp. 380—1, IX. p. 557—8 şi *Történelmi Tár*, 1895, pp. 590—1 din ani 1667, 1675). Se

vede, că intervenţia energică a Domnului a avut rezultat căci aflăm satul în proprietatea urmaşilor legitimi: Nepotul lui Preda Vornicul Constantin Brâncoveanu scrie la 8 Maiu 1681 lui Apaffy, că de pe moşia mea din Sâmbăta de sus popa Solomon, cu fratele său mai mic şi cu copiii săi, fiind iobagi dela înaintaşii mei rămaşi, au fugit, având eliberarea dela Măria Ta. In anii trecuţi doi iobagi de ai mei tot din Sâmbăta au trecut pe moşia Măriei Tale dela Ibaşfălău acum voind să vie înapoi, vă rog să porunciţi să-i lase să vie. (*Magyar Torok Okmánytár*, VIII (1872) pp. 131—2 nr. 82; şi Puşcariu, *Fragmente istorice despre boierii din ţara Făgăraşului*, Sibiiu, 1907, pp. 413—16 (data de 1678 e greşită), 540—2 (din 1723).

Privitor la Ştefan Vodă Cantacuzino, care dorea Banatul şi Amlaşul, am vorbit altă dată (Meteş *Şerban Vodă Cantacuzino etc.* 1915, pp. 9—48), arătând relaţiile lui cu Ardealul şi sprijinul dat Românilor de aici în lupta cu Ungurii. A avut o singură mo-

şie în Ţara Făgăraşului satul Copăcel (Iorga *Sate şi preoţi*, pp. 153--4).

Pribegii ardeleni la Constantinopol Cristofor Pasko şi Ladislau Csáki, fiind lipsiţi de bani pun zălog moşia lor Porumbacul din ţara Făgăraşului la familia Cantacuzino din Ţara Românească în 21 August 1681.

Măria Bălăceanu văduva lui Constantin căzut la Zărneşti în luptă, aşezându-se în Ardeal cumpără în satul Bungard de Sibiu, trei locuri dela: Gheorghe Lazar cu 7 florenі în 1694 (Iorga, *Studii şi documente* XII, p. 4 nr. 7) Ioan Imbruş cu 20 fl. în 1695 (*Ibid.*, p. 7 nr. 12) şi dela Toma Micul cu 13 fl. în 1698 (*Ibid.*, pp. 61—2 nr. 113).

6. Moşiile ardelene ale lui Constantin Vodă Brâncoveanu şi ale altor boieri munteni în veacul al XVIII—XIX-lea

Constantin Brâncoveanu, bogatul şi milostivul Domn al Ţerii Româneşti, care a ajutat atât de mult pe Românii apăsaţi

de sub stăpânirea ungurească, (Vezi despre aceasta pe larg studiul meu, *Relaţiile bisericii româneşti ortodoxe din Ardeal cu Principatele române în secolul al XVIII în Revista teologică*, XV, Sibiu, 1925 no. 4—6) era într'un anume moment să fie Domn al Ardealului şi ce mare binefacere ar fi fost pentru noi în acele momente critice, când Impăratul din Viena a desbinat pe Români în două confesiuni, slăbind astfel solidaritatea naţională în luptă ca străinul duşman.

Pela 1694 Brâncoveanu voia să-şi mărite o fată după principele Filip de Lichtenstein, foarte iubit în Ardeal, punându-l Domn în Ţara Românească în locul lui, iar el să treacă ca stăpân al Ardealului. Nicolae de Porta, un levantin cu informaţie sigură şi bun cunoscător al culiselor politice scrie despre Brâncoveanu: Ardelenii cari vedeau înlăturat principele lor închipuit (Apaffy), temându-se de libertăţile lor după exemplul din Ungaria şi neavând un om de această importanţă, date fiind grelele duşmănii între dânşii, *ar fi primit bucuros pe Brâncoveanu*, om de frunte, principe încoronat şi cu faimă de mare politic, pentru a potoli revoluţiile lor de acasă. (Giurescu,

Dobrescu, *Documente şi regestre privitoare la Constantin Brâncoveanu*, Bucureşti 1907 p. 74).

Un testament al lui Constantin Brâncoveanu din 13 August 1709, ne arată care erau satele lui din Ardeal şi cum aveau să se împartă între copiii lui. — „Satul Sâmbăta de sus, care ieste de moşie cu iobagi, cu casele, cu moşiile, cu munţii să-i împartă în patru părţi frăţeşte.

— Satul Sâmbăta de jos, cumpărat dela Gheorghe Banfi guvernatorul, cu galbeni de aur ungureşti 1000 să-l ţie iar câte 4 fraţi, însă tocmeala ne ieste, când ar da banii, ce scriu mai sus, să şi-l ia iar înapoi; dacă se vor da banii să se împartă frăţeşte 250 galbeni la unul. — Poiana Mărului l-am cumpărat dela Nalaţi şi Secheli, cu lei 3500, care fac caragroşi 3000 să-l împartă frăţeşte; însă acest sat s'a cumpărat stătătorilor dela Nalaţi şi Secheli, iar numai Impărăţia, ori Crăia când va vrea să întoarcă banii îl va lua, şi banii atunci să se împartă frăţeşte. — Locurile ce-au pus sătenii, din Cincul mic zălog cu 4 zapise, drept 6100 de florinţi, iar câte 4 fraţi, iar când vor da banii, după cum le scriu zapisele să-i împartă frăţeşte. — Locul dela

Somărtin ce au pus zălog sătenii de acolo drept 3000 de florinți, să-l stăpânească 4 frați, iar primind banii să-i împartă frățește. — Satul Tămaș-Pataca din ținutul Hunedoarei, care ieste pus zălog de Gheorghe Banfi drept fl. 1000 să-l ție frățește, iar când le va da banii să-i împărțească frățește. — Casele din Brașov ce avem, în Schei, și în Brașovul vechiu să le ție iar câte 4 frați, (Iorga *Documente privitoare la Constantin Vodă Brâncoveanu*, București 1901 pp. 165—6; Radu vel Logofăt Greceanu, *Viața lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, ed. St. Grecianu, București, 1906 pp. 277—8).

Câteva lămuriri și întregiri asupra stăpânirii acestor sate.

Am văzut că Sâmbăta de sus e moștenire părintească. Sâmbăta de jos o luase în împrejurările acestea: Banffy trimite, fiind războiu și rechiziții în Ardeal, o turmă de oi și vite în Țara Românească spre conservare. Brâncoveanu pentru susținerea acestora dă naturale și bani în valoare de 2500 taleri, în schimbul cărora Banffy pune în zălog satul Sâmbăta de jos (Giurescu Dobrescu, *o. c. p.* XXXV nota 4). — Brâncoveanu scrie la 4 Maiu 1690 către Apaffy, că iobagii de

pe moşia sa din Sâmbăta i s'au plâns la Bucureşti despre marile greutăţi ce le-au pus pe cap, cu dările. Plângerile lor *le-am ascultat nu cu puţină durere.* Cere uşurarea lor de dările puse (*Magyar Torok Okmánytár*, IX p. 310). In 23—5 April 1709 Brâncoveanu intervine din nou ca moşiile sale nemeşeşti Sâmbăta de sus şi de jos şi Poiana Mărului să fie scutite de dări (Hurmuzaki, XV[2] p. 1534 no. 2900). In Martie 1712 Domnul muntean intervine iarăş prin secretarul său Petru Grienner la Consiliul de războiu din Viena, ca cel puţin pentru oarecare timp să fie scutite de dări satele sale : Sâmbăta de sus şi de jos, Poiana Mărului, Berivoiul, şi Recea a lui Constantin Stolnicul Cantacuzino (Giurescu. Dobrescu, *o. c.* p. p. 219—20 no. 345) Recea a trecut la Ştefan Vodă Cantacuzino, (apoi Iorga, *Sate şi preoţi*, p. 154) la soţia şi la copiii lui, pentru a ajunge apoi la un nepot al lor Mihai Cantacuzino, care în 5 Iunie 1720 zălogeşte satul Recea pentru 1000 taleri la Pantazi Primicherul (Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Bucureşti, 1902, pp. 183—4 no. 4 XXXI). Ştefan Vodă a mai avut 2 moşii în Ardeal: Porumbacul de jos

şi de sus?, (pe care văduva lui Păuna le-a amanetat contesei Teleki pentru 600 fl. *Xenopol, Istoria Românilor* V p. 764—6 din c. 1740).

La acţiunea războinică de eliberare de sub Austrieci a lui Emeric Thokoly şi Francisc Rakoczy mulţi nobili unguri iau parte. După înfrângerea lor, pentru a scăpa de răzbunare, o parte din ei se refugiază în Ţara Românească, unde trăiesc ani de zile. Între aceştia sunt şi fraţii Grofi: Francisc Gyulai cu soţia Kapi Maria aderentul lui Thokoly şi colonelul Ştefan Gyulai dintre curuţii lui Rakoczy. Aici fiind lipsiţi de bani împrumută dela Brâncoveanu, în 1691, Francisc Gyulai şi soţia 400 taleri, iar Ştefan Gyulai, la 1704—5, suma de 500 taleri, cu condiţia ca, la întoarcerea lor în patrie, ei sau urmaşii lor să-i plătească bani, la caz contrar Domnul e în drept să le săpânească orice proprietate a lor, ori unde o va af la (Giurescu, Dobrescu, , *o. c.* p. 228—30 nota 1).

Întoarcerea lor în ţara Ardealului, se pare, a întârziat mult, au mai împrumutând şi alţi bani, în schimbul cărora Domnul a primit, cu tot protestul generalului

Kriegbaum la 1708 (*Ibid*, pp. 174—5 no. 275, 279), patru sate din judeţul Hunedoara, dintre care cunoşteam numai Trestia cu minele de aur de lângă Băiţa (*Veress în A hunyadmegyi tört. és régészeti társulat évkönyve* XX, Deva, 1910 p. 132), cari au fost recumpărate de generalul Stainville cu 1500 fl. în 1722, primiţi de Teodor L. Dindar, omul de încredere al lui Brancoveanu (Giurescu, Dobrescu, o. c.. pp. 228—30 no 357).

Berivoiul mic şi mare îl cumpărase Brâncoveanu dela Boer Sámuel (Mureş, *Viaţa agrară a Românilor din Ardeal*, pp. 255, 293), iar Poiana Mărului dela Andreias Naláczy şi Adam Székely şi dela fraţii acestora în 1707 (Iorga, *Braşovul şi Românii*, p. 254).

Locul dela Şomărtin e o pădure întinsă lângă Cincul Mare (Hurmuzaki, XV pp. 1558—9 no. 2936—7).

Mihai Apaffy al II-lea şi soţia sa Ecaterina Bethlen — poate aceasta să fie ceea care a zălogit Pojorta de sigur la Brâncoveanu — având mare nevoie de bani împrumută dela Brâncoveanu, în 1712, suma de 50 mii floreni cu interese 6%, punând zălog domeniul Ibaşfălău (biserica românească de

aici a ars înainte de 16 Mai 1676 cum spune Ana Bornemisa soţia lui Apaffy. (*Teleki Mihály levelezése*, VII p, 235 no. 176) cu satele: Hundorf, Ernea săsească, Noul săsesc şi „Sudalli". La caz că Apaffy nu întoarce banii, moşiile rămân lui Brâncoveanu. Generalul Stainville recomandă Consiliului de războiu aprobarea împrumutului, pentru că Castelul n'are o importanţă deosebită şi stăpânirea Domnului Muntean nu e periculoasă, (Iorga *Documente privitoare la familia Cantacuzino* Bucureşti 1902 pp 274 no. X, 277 no. XII), Mai mult sigur că acest proiect la Viena, totdeauna suspectă şi fricoasă, nu s'a aprobat. De altcum i-se impun Domnului condiţii la cumpărarea de moşii în Ardeal (1713): Poate cumpăra numai moşii fiscuseşti, să ceară întâiu aprobarea guvernului ardelean, care apoi are nevoie şi el de încuviinţarea Împăratului (Giurescu, Dobrescu, o. c. pp. 235, 237—3 no. 362, 366—7). Brâncoveanu în urma acestei decisiuni voeşte să cumpere mai multe sate din ţara Făgăraşului în preţ de 100 mii fl. care fuseseră ale lui Apaffy. Banii erau destinaţi pentru întărirea Albei Iulia. Domnul fiind măzilit şi omorât, planul nu s'a putut

înfăptui. (*Ibid*, no. 390, 392, 400, 402, 409).

Brâncoveanu mai cumpără un sat Rucăr din ţara Oltului cu 1440 floreni dela Petru Apáti în timpul petrecerii acestuia în Ţara Românească. După moartea Domnului, în 31 Maiu 1716, Apáti cere prin gen. Steinville moşia înapoi supt pretextul, că Brâncoveanu nu i-a plătit suma de mai sus (*Ibid*, pp. 300—1 no. 457.)

Domnul muntean avea şi case în Braşov, pe care le-a cumpărat cu multă greutate din cauza Saşilor, cari îi puneau necontenit piedeci. Saşii în loc să fie cu „părere bună", fac mizerii lui Vodă, de aceea le şi scrie: Nu sântem numai noi acum cumpărători de case acolea în Braşov, ce încă de mai nainte, dupe în zilele lui Mateiu Vodă, bogaţi de ceşti de ţară, boiari au cumpărat, cine au vrut şi cui au trebuit, case acolo în Braşov, afară de cetate şi şi din rudeniile noastre au cumpărat, precum să şi veade că până astăzi ţin şi stăpânescu, şi nici cât n'au fost opriţi". (Iorga, *Braşovul şi Românii*, pp. 255—7 no. 9. Vezi pt. case şi Hurmuzaki, XV[2]).

Inainte cunoaştem un „văr" al lui Brâncoveanu „Istratie feciorul lui Stoian

Comisul, care a avut o casă în cetate, luată pentru o datorie neplătită dela State Şofrangiul (Iorga, *Braşovul şi Românii*, pp. 254— 5 no. 7).

Tot în cetate, Gheorghe Cantacuzino luase o casă pentru o datorie dela un Şerban în 1697. (Iorga, *Braşovul şi Românii*, Bucureşti, 1906 pp. 278—9 no. 2); în 1695 avea şi Şerban Cantacuzino vel Comis o casă aici (*Ibid*, pp. 276--7).

Abia în 3 Apríl 1701 Impăratul Leopold dă voie lui Brâncoveanu să-şi cumpere casă şi grădină în suburbiul Braşovului, unde află că şi-au şi luat averi imobile (Iorga, *Studii şi Documente*, V p. 150 no. 1) La 30 Aprilie 1700 cumpărase două rânduri de case în Scheiul Braşovului (în strada Turcoaiei) şi o stupărie dela Alexandru Bialis, cu grădinile, pivniţele, grajdurile şi cu tot ce le aparţine (Hurmuzaki, XV pp. 1478—9 no. 2797; şi Iorga, *Braşovul şi Românii*, pp. 279—80 no. 3—4). In 1702 cumpără o casă dela negustorul Nica Hogea în Braşovul vechiu în „Mittlere gasse", unde aşează doi iobagi dela Sâmbăta pentru îngrijire (Iorga, *Braşovul şi Românii*, pp. 35—6). In cetate avea

o casă dela Toma Cuțitarul (*Ibid*, pp. 236—7).

După moartea silnică a lui Brâncoveanu la Constantinopol numai satele Sâmbăta de sus, unde făcuse Domnul o mănăstire, Berivoiul-mare și mic și Poiana Mărului rămân în stăpânirea familiei. La 1725 Doamna văduvă a lui Brâncoveanu se plânge, că oamenii de pe moșia din Sâmbăta fug din cauza dărilor grele și a cartiruirei soldaților (Giurescu, Dobrescu, *o. c* p. 354 no. 501). Unul dintre frații Brâncoveanu voia să zidească, în 1766, o biserică în satul Berivoiu, cerând învoirea episcopului Dionisie Novacovici și „o mâna de ajutor" pentru preoții din satele lui, amenințate de uniți (Iorga, *Studii și documente* XIII — *Inscripții ardelene* II), București, 1906 pp. 258—9 no. 11 (din 8 Febr. și 28 Martie 1766). La 10 Sept. 1785 Nicolaie și Emanoil Brâncoveanu intervin la Guvernatorul Ardealului pentru biserica din Sâmbăta pe care a făcut-o strămoșii lor (Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902 p. 411 nota 1). Frații Brâncoveanu încă în 1770, zălogesc, pe 10 ani, moșiile lor din Ardeal la Dumitru Marco din Sibiu, cu care apoi se încurcă

într'un proces, care numai în 1794 s'a terminat în favorul proprietarilor (Ureche, *An. Ac. Rom,* XV — *Istoria Românilor,* VI) pp. 562— 7). Manolache Brâncoveanu şi soţia lui Zoiţa Şturdza au murit în Braşov şi sunt înmormântaţi în cimiterul bisericei greceşti din cetate, fiul lor Grigore, care a ajuns mare Ban al Olteniei, cu soţia Safta în Aprilie 1823, daruesc moşiile: Sâmbăta de sus şi Poiana Mărului bisericii greceşti din Braşov, care susţine pe câţiva greci fără nici o ocupaţie, în loc să fi trecut în stăpânirea românească, căci de fapt munca şi braţul românesc le-a susţinut şi apărat un veac şi jumătate aceste moşii. (B. Baiulescu, *Monografia comunei bisericeşti gr. or. române din cetatea Braşovului,* Braşov, 1898 pp. 107—10).

La 1798 Maiu se arendează pe 4 ani, începând cu 15 Iunie moşiile brâncoveneşti: Sâmbăta de sus şi Poiana Mărului cu mari fierăstraie, munţi, păduri, cârciume, pescării parc de vânătoare, livezi, ogoare, dijme pe oi, etc. şi $51^{3}{}_{4}$ „sesiuni coloniale" (Hurmuzaki, XV^{2} p. 1810 no 3459). Ce viaţă duceau românii iobagi din aceste sate, arendate grecilor lacomi, cari storceau şi ultima

vlagă din țărani, se vede din declarația lor în conscripția urbarială din Sâmbăta de sus la 1820 (Meteș, *Viața agrară a Românilor din Ardeal*, I., București, 1921 p. 294—300).

Unul din șefii revoluției „curuților" lui Francisc Rákóczy din Ardeal, Mihail Mikes se refugiază în Țara Românească, unde face un schimb de moșii. Mihail Cantacuzino, unchiul lui Brâncoveanu, scrie în 16 Maiu 1708 lui Mikes: Cât pentru schimbul Budilei cu satul meu Costeni, dacă Dvoastră mai stăruiți în propunerea de mai înainte, eu vă cedez moșia mea Costeni, aștept numai dela Dvoastră contracte cu acela pe care Dvoastră le-ați dat și Dsale stolnicului Mihalcea, precum Dl Lajos vă va informa și despre aceasta cu exactitate (Hurmuzaki, IX part. I p. 438 și urm no 66). La 6 Noemvrie 1710 Mikes dă satul său Budila din Secuime cu toate aparținențele sale lui Mihail Cantacuzino, dela care primește în schimb satele: Costeni din ținutul Râmnic, apoi Sinești, Găvești, Rădulești din ținutul Buzău și 14 pogoane de vie din podgoriile Șcheia și Cernătești. Spre adâncă nemulțumire a lui Cantacuzino s'a descope-

rit la urmă, că Budila a fost confiscată de guvernul nemţesc al Ardealului, pentrucă Mikes a fost „curuţ"-rebel (Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino* pp. 278—84 no. XIV., 174—77).

Oarecare Sara din Ţara Românească văduva lui Francisc Vespremi avea proprietate, la 1706, în satul Şimişua din judeţul Solnoc-Dobâca (Kádár, *o. c.* VI p. 82).

La dieta ardeleană din Februarie 1666 se spune că satul Sidriaş a fost dat de Gheorghe Rakoţi II-lea boierului Preda (Mon. Com. Trans. XIV, p. 193). Preda este postelnicul muntean, fiul marelui Spătar al Ţerii Româneşti Diicu Buicescu şi s'a căsătorit cu Ana Szalánczy unguroaică din Ardeal, care după moartea lui Preda s'a măritat a doua oară după Ştefan Josika. Preda a avut o fată Stanca, pe care a luat-o înfluentul nobil Ladislau Szekely. Aceştia au doi fii Adam şi Moise. Adam apoi are 3 copii: Ladislau, Adam şi Iosif. Stanca se pâreşte cu unchiul ei după tată Papa pentru moşiile rămase dela Diicu Spătarul şi ajungând la înţelegere le împart frăţeşte, atât moşiile din Ardeal cât şi cele din Ţara Românească sub Şerban Vodă la 1682 (Iorga *Acte româ-*

neşti din Ardeal privitoare la legăturile Secuilor cu Moldova, Bucureşti 1916, pp. 237—8 no. LV)

Moşiile muntene-oltene ale familiei Székely din Ardeal erau: Urşani, Ulmetul, Gropşani, Smărdeştetul (*Ibid*, pp. 245—6 no 62), Bălteni (*Ibid.*, pp. 548 no. 66), şi Prisaca (*Ibid.*, p. 249 no. 67). Moşiile ardelene sunt: Sidriaş, Vadul din Ţara Făgăraşului la 1717 (*Ibid.*, p. 243—4 no. 60). şi Poiana Mărului pe care am văzut că o cumpărase Brâncoveanu dela Adam Székely. Până la sfârşitul secolului al XVIII-lea a fost o necontenită ceartă şi procese pentru aceste moşii între rudeniile din ramura românească munteană şi cea ungurească din Ardeal. Vintilă Bucsănescu căpitan, soţul Dumitranei lui Papa are ceartă cu Adam Székely la 1717 pentru satul Vad (*Ibid.*, p. 243—4 no. 60).

Dumitru Fălcoianu soţul Ilincei a Dumitranei, vel Clucer, la 1771 e în Ardeal pentru o moşie a fraţilor Ladislau şi Adam Székely rudele lui. Aceştia mor în 1792 şi Fălcoianu merge la Impăratul din Viena pentru dreptul de moştenire al moşiei Sidriaş (Iorga, *Studii şi documente*, VIII. pp.

245—6. XL şi no. 122). In 1805 Fălcoianu vânduse satul Sidriaş protonotarului Ladislau Thury, având să mai primească un rest de 8000 galbeni pentru el. (Iorga, *Inscripţii şi scrisori ardelene şi maramureşene*, I. Bucureşti, 1906 p. 120 no. 247). Divanul domnesc din Bucureşti recunoaşte, la 27 Iunie 1797 că răposatul Fălcoianul a avut drept să vândă satul Sidriaş, pe care-l moştenise după soţia sa (Hurmuzaki, XIX. pp. 833 - 4 no. 763. Vezi actul important despre Sidriaş, din 1793 Oct. 30) al lui D. Fălcoianu, Ureche *Ist. Românilor* III.(?) p. 192—3.)

* * *

Aceste sunt cele câteva însemnări adunate, pentru a arăta că în decursul veacurilor Domnii şi boerii din cele două ţeri române au avut moşii întinse ori numai sate în toate părţile Ardealului istoric, în „părţile ungureşti", ba chiar şi în Ungaria. Stăpânirea românească a acestor moşii în mijlocul unor fraţi robiţi a fost de un nesfârşit folos material şi moral pentru înaintaşii noştri, păstrând comunitatea sufletească a neamului, peste graniţele duşmane, ne-a ajutat, ca cu un ceas mai de

vreme să înfăptuim unitatea politică a tuturor Românilor, de care astăzi toţi trebue ne bucurăm, respectând munca tuturor celor cari s'au jertfit pentru noi.

CUPRINSUL

		Pg.
	Prefață	3—4
1	Introducere	5—10
2	Domni și boieri din Țara Românească cu moșii în Ardeal în veacul al XIII—XIV-lea	10—20
3.	Feudele Domnilor din Moldova în Ardeal în sec. XV—XVI-lea . .	20—48
4.	Feudele Domnilor și boierilor din Țara Românească în Ardeal în veacul al XVI-lea	48—63
5.	Moșiile ardelene ale Domnilor și boierilor din Țerile române în veacul al XVII-lea	63—80
6.	Moșiile ardelene ale lui Constantin Vodă Brâncoveanu și ale altor boieri munteni în veacul al XVIII—XIX-lea	80—97

Nr. 29—30. *Ioan Clopoţel:* **Antologia scriitorilor români dela 1821 încoace.** (Mihail Cogălniceanu, Vasile Alecsandri, Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, Alexandru Odobescu, Constantin Negruzzi, Gheorghe Panu, Bogdan Petriceicu Haşdeu, C. A. Rosetti, Cesar Boliac. Lei 15·—

Nr. 31—34 *Ioan Clopoţel:* **Antologia scriitorilor români dela 1821 încoace.** (Tit Maiorescu, Mihail Eminescu, Nicolae Gane, Nicolae Filimon, Ioan Slavici, Ioan Creangă, P. Ispirescu, Gheorghe Coşbuc, Alexandru Vlahuţă, I. L. Caragiale, Barbu Şt. Delavrancea, C. Dobrogeanu-Gherea, Ion Gorun, I. Al. Brătescu-Voineşti, P Locusteanu, D. D Pătrăşcanu, Virgil Oniţiu şi Andrei Bârseanu). Lei 20·—

Nr. 35—38. *Ioan Clopoţel:* **Antologia scriitorilor români dela 1821 încoace.** (N. Iorga, Emil Gârleanu, Mihai Sadoveanu, D. Anghel, St O. Iosif, I. Al. Basarabescu, Sextil Puşcariu, Ioan Adam, Ioan Ciocârlan, Ion Agârbiceanu, Al. Ciura, Oct. Goga, P Cerna, Ecaterina Pitiş, Maria Cunţan, Ilarie Chendi, C. Sandu Aldea, Caton Theodorian, Al. Cazaban, Z. Bârsan. Dr. I Lupaş, G. Raneti, Victor Vlad Delamarina, G. Galaction, A. Cotruş şi M Codreanu) L. 20 —

Nr. 39. *Toma Cocişiu:* **Povestiri din natură** Lei 5·—

Nr. 40-40/i. **Cântări naţionale** şi alte diverse cântece. Ediţia VIII. Lei 30·—

Nr 41 *Alexandru Leca Morariu:* **Dela noi,** Poveşti bucovinene. Lei 5 —

Nr. 42--45. *V. Alexandri:* **Poezii.** Vol I Lei 25 —

Nr. 46—48. *V. Alexandri:* **Poezii.** Vol. II Lei 20 —

Nr. 49. *Adam Bolcu:* **Poveşti şi Povestiri** Lei 5·—

Nr. 50. *Mauriciu Jokai:* **Pitiicii din Leaotung** Lei 5 —

Nr. 51—54. *Andreiu Mureşeanu:* Poezii Lei 10 —

Nr 55—56. *Const. Cehan Racoviţă:* **„Ardealul."** Dramă în 4 acte. Lei 10 —

Nr 57.—57/d. *Ilie Hociotă:* din lumea duhurilor. (Credinţele poporului) Lei 5.—

Nr. 58—58/d. *V Alexandri:* **Teatru. I.** (Paraclisernl, Herşcu boccegiul). Lei 5·—

Nr. 59–59/h. *V. Alexandri*. **Teatru. II.** (Cinel-Cinel, Piatra din casă, Nunta țărănească) Lei 10 —
Nr. 60–60/d *V. Alexandri:* **Teatru. III.** (Arvinte și Pepelea, Stan covrigarul, Barbu lăutarul) Lei 5 —
Nr. 61. *Volbură Poiană:* **Ion Burduf** (Viața unui copil până în ceasul în care a părăsit școala primară Lei 5·—
Nr. 62—63. *Teodor Murășanu:* **Cioburi de oglindă** (Schițe și amintiri) Lei 10 -
Nr. 64 Prof. *Horia Teculescu:* **Scriitorii ca luptători pentru unirea neamului** Lei 5·—
Nr. 65–66. *Emil Isac:* **Cartea unui om** Lei 10·—
Nr. 67–68. *I. Agârbiceanu:* **Visurile**, povestiri L 10—
Nr. 69. *Gavril Todică:* **Urgiile naturii** Lei 5·—
Nr 70. *Sextil Pușcariu* **Literatura română** Lei 5·—
Nr. 71. *Eugeniu Sperantia.* **Sub nimbul familiar,** schițe și povestiri lăuntrice Lei 5. —
Nr. 72. *Al. Mănciulescu.* **Povestiri** Lei 5. —
Nr. 73. *Vasile Savel.* **Doine din războiu și câteva povestiri** Lei 5 —
Nr. 74–74/a. *Septimiu Popa:* **Povestiri** Lei 10.—
Nr. 75–75/a. *Emil Isac:* **Notițele mele** Lei 10—
Nr. 76. *Ion Montant:* **Din zile grele** Lei 5.—
Nr. 77–79. *Prof. I. Georgescu*: **Strengarul satului.** (Piesă populară în trei acte) Lei 15.—
Nr. 80–81. *Al T Stamatiad.* **Câți-va scriitori** L 10.—
Nr. 82 *A Cotruș* · **Versuri** Lei 5 —
Nr. 83—84. *Șt. Meteș* · **Moșiile Domnilor și boerilor din țările române în Ardeal și Ungaria** L 10 —
Nr 85 86. *Traian Mager:* **Aspecte din munții Apuseni** (Târgul de fete dela Găina, Ghețarul dela Scărișoara) Lei 10.—
Nr 87—88. *Prof Dr. Gr Cristescu*. **Perspective sociale și culturale în lumina evangheliei** 15 —
Nr. 89—90 *V Demetrius*. **Nuvele alese** Lei 10 —

Pentru tot ce privește **„Biblioteca Semănătorul"** a se adresă **Librăriei diecezane** din **Arad.**